

EKONOMIHÖGSKOLAN
Lunds universitet

Nationalekonomiska Institutionen
Magisteruppsats
27 januari, 2006

Rysslands piratisering

Vad gick fel och varför?

Marika Pehrson

Handledare: Yves Bourdet

Sammanfattning

Transitionen, det vill säga övergången från en centralstyrd planekonomi till en marknadsekonomi initierades i Ryssland under 90-talet i samband med Sovjetunionens upplösning. De tre komponenterna: privatisering, liberalisering och stabilisering utgör en treenighet i transitionsteorin. De är det mest centrala i en transition, men teorin bör ändå kompletteras med inblickar i bl.a. det legala systemet, privat äganderätt liksom anpassas enligt landets initiala förutsättningar. Uppsatsen fokuserar på Rysslands privatisering, och syftet är att förklara *vad* som gick fel med Rysslands privatisering och *varför*? Det är som titeln antyder, t.o.m. befogat att kalla det för en piratisering. Rysslands privatiseringsprogram enligt chockterapi bestod i en massprivatisering baserad på en storskalig kupongprivatisering utförd med hjälp av auktioner. Många, framför allt småföretag privatiserades men ägarkoncentrationen blev skev. Hur kunde statens rikedomar övergå till ett fåtal mäns ägo och en mäktig oligarki få växa fram? Inflation och BNP-minskning i samband med liberalisering av priser och privatisering är normalt, men dessa var mycket högre respektive större i Ryssland än i många andra länder. Dessutom har den utbredda fattigdomen, korrruptionen och kriminaliteten i Ryssland förvärrats, och är inslag som inte förknippas med ett land på väg mot demokrati. Många aktörer var inblandade i reformarbetandet i den ryska regeringen. Jegor Gajdar och Anatolij Tjubajs hade centrala roller, främst i privatiseringsprogrammet och vid implementeringen. Ytterligare diverse rådgivande ekonomer från USA, Västeuropa och framför allt IMF har även haft inflytande. Det finns ytterligare ett antal samverkande faktorer som bidrog till att privatiseringen och transitionen gick fel. Den ryska historien och många år av kommunism har troligtvis satt sin prägel, och frågan är om Ryssland inte allra helst skulle ha behandlats därefter.

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Frågeställning.....	1
1.2 Syfte.....	1
1.3 Metod.....	2
1.4 Data	2
1.5 Avgränsningar.....	3
1.6 Tidigare och framtida studier.....	3
1.7 Disposition.....	3
2. Transitionsteori.....	5
2.1 Introduktion till Rysslands transition.....	5
2.2 Transition.....	5
2.2.1 Olika komponenter i transition.....	7
Transition: Privatisering, liberalisering och stabilisering.....	7
2.2.2 Vad innebär privatisering?	7
2.2.3 Varför privatisera?	8
2.2.4 Liberalisering	9
2.2.5 Stabilisering	9
2.2.6 Ordningsföljd	10
2.3 Ekonomiskt system	12
2.4 M- vs U-form	13
2.5 Privatiseringens komponenter	15
2.5.1 Privatiseringsstrategi.....	15
2.5.2 Privat äganderätt	16
2.5.3 Hur och av vem skyddas äganderätten?	17
2.5.4 Det legala systemets dimensioner	18
2.5.4.1 Rule of law	19
2.5.5 Hårda budgetrestriktioner	20
2.6 Chockterapi vs Gradualism	21
2.7 Washington Consensus.....	23
2.8 Evolutionary-Institutionalist Perspective (EIP).....	24
2.9 Kritik och försvagning av ”Washington Consensus”	25
3. Privatisering i Ryssland.....	27
3.1 Ryska federationen och Gajdar tar vid efter Rysslands förprivatisering.....	27

3.2 Rysslands liberalisering.....	28
3.3 Rysslands privatisering.....	30
3.3.1 STEG 1: Beräkning av statens egendomar och kupongvärdet	31
3.3.2 STEG 2: Kupongutdelning, fyra valmöjligheter och viktiga auktioner	32
3.3.3 STEG 3: ”Lease buyouts” och ”Loans for shares”	33
3.3.4 Resultat och kritik av privatiseringen.....	34
3.4 Rysslands stabilisering.....	36
3.5 Formella/informella normer och kontaktnätverk.....	37
3.6 Privatiseringens konsekvenser.....	38
3.6.1 BNP- ras, fattigdom och inkomstomfördelning	38
3.6.2 Korruption och kriminalitet.....	39
4. Vad gick fel?.....	42
4.1 Punkt 1: Gajdars reformer motarbetades av ”de gamla kommunisterna”.....	43
4.2 Punkt 2: Ideologi- historisk prägel	44
4.2.1 Från förbud till uppmaning av privata initiativ blev en chock utan terapi	44
4.2.2 Nationsbildning och ryssarnas situation.....	45
4.3 Punkt 3: Oligarkernas makt via personliga kontakter och nätverk.....	46
4.3.1 Oligarker – den moderna tidens ”robber barons” tar makten.....	46
4.3.2 Vilka var de och hur kom de till makten?	48
4.4 Punkt 4: Urgröpning av statsfinanserna och ofullbordad privatisering.....	50
4.5 Punkt 5: Få institutioner, regional autonomi och för många ”ansvariga”?	52
4.5.1 Huvudansvariga: Gajdar och Tjubajs.....	52
4.5.2 Övriga rådgivare, främst IMF, som gavs för mycket ansvar och inflytande?	54
4.6 Var och förblir Ryssland ett onormalt land?.....	56
5. Slutsatser	58
Referenser.....	60

Figurförteckning

Figur 1: Dimensioner av det ekonomiska systemet.....	12
Figur 2: Äganderätt.....	16
Figur 3: Institutioner/Rules of a game.....	19

Lista över förkortningar

AID	Agency for International Development
EBRD	European Bank for Reconstruction and Development
EIP	Evolutionary-Institutionalist Perspective
EU	Europeiska unionen
FBI	Federal Bureau of Investigation
FDI	Foreign Direct Investment/utländska direktinvesteringar
IMF	International Monetary Fund/Internationella valutafonden
G7/G8	Group of seven/eight
GKI	Goskomimushchestvo/Statens ägarkommitté
GKO	Государственных Краткосрочных Облигаций/ Statens korttidsobligationer
KPI	Konsumentprisindex
RCB	Ryska centralbanken/Центральный банк Российской Федерации
NEP	New Economic Policy/Ny ekonomisk politik
SOE	State Owned Enterprises
STF	Systemic Transformation Facility
UES	Unified Energy Systems/Stort elmonopol i Ryssland
USSR	Union of Soviet Socialist Republics
ZIL	Zavod Imeni Lihacheva/Lihachevs bilfabrik
YUKOS	ЮКОС, Юганскнефтегаз КуйбышевнефтеОргСинтез/ Stort icke-statligt oljeföretag i Ryssland

Förklaringar till ryska ord

Blat = Ryskt väletablerat kontaktnätverk.

Datja = Typiskt ryskt sommarhus eller lantställe.

Oblast = GKI: s regionalt underställda organ.

Tolkatji = ”Pusher”. Affärsmän eller en form av mellanhänder typiska för ryska företag.

Uravnilovka = Jämställande. Ett system använt i Ryssland som ämnade att hela tiden justera skattesatserna så att ökad jämställdhet i landet skulle uppnås.

Förord

Under de månader jag har läst och skrivit, har jag fått tillfälle att förkovra mig i Rysslands historia, problem och framtid. Av oförklarlig anledning har Sovjetunionen och Ryssland ända sedan jag kan minnas, alltid fascinerat mig oerhört. Efter att bl.a. ha studerat ryska (1-10 p), samt ”Politik och samhällsliv i Sovjetunionen och dess efterföljarländer” (10 p) har jag nu i min magisteruppsats i nationalekonomi tagit tillfället i akt att avsluta mina studier med en ytterligare fördjupning i detta ämne. Jag skulle vilja tacka min handledare Yves Bourdet för alla hjälp jag har fått och för att jag efter varje handledningsmöte med Yves känt än mer motivation och positiv anda inför att skriva vidare, vilket jag är mycket tacksam för. Jag vill även passa på att tacka min syster och en vän för att ha stöttat mig samt ha läst igenom uppsatsen och givit tips och råd. Ett slutgiltigt tack riktar sig till Dj Tiësto, som med sin musik har inspirerat mig under de många långa timmar jag spenderat framför datorn.

1. Inledning

1.1 Frågeställning

Privatiseringen är den viktigaste komponenten i transitionen, d.v.s. övergången från en centralstyrd planekonomi till marknadsekonomi. I Ryssland har privatiseringen visat sig vara komplicerad och den har resulterat i många oönskade följder. I och med Sovjetunionens fall i december 1991, påbörjade Ryssland sin väg mot marknadsekonomi och ett otal snabba reformer enligt chockterapi infördes. Dessa följdes bl.a. av ras i BNP och en 26-faldig inflation. Efter drygt 15 år har ekonomin stabiliserats, men huruvida Ryssland är en marknadsekonomi är ändå diskutabelt där utbredd fattigdom, korruption och kriminalitet samt en mäktig rik oligarki är vardagsinslag, vilka inte bör vara kännetecknande för ett demokratiskt land. Vad hände och vem, om någon, bär ansvaret för privatiseringens misslyckande? Var det som skedde i Ryssland en för svåröverkomlig konsekvens av de initiala förutsättningarna och den prägel av över 70 års kommunism? Diverse faktorer och aktörer, såsom Internationella valutafonden (IMF), flera rådgivande ekonomer från Väst, oligarkernas maktutövande, folk i den sovjetiska statsapparaten samt den ryska individen, har alla varit delaktiga och på något sätt påverkat utfallet.

1.2 Syfte

Huvudsyftet med föreliggande uppsats är att förklara vad som hände i Ryssland under 90-talet avseende privatiseringen, hur denna förlöpte och vilka orsakerna till misslyckandet kan ha varit. Dessutom syftar uppsatsen dels till att, genom applicerandet av teorier om transition på Ryssland, studera olika faktorer, unika för Ryssland och dels till att analysera aktörers inblandning i reformutarbetandet och privatiseringen. Andra f.d. kommunistländer har lyckats mycket bättre och är på god väg mot demokratiska regimer och integration med Västeuropa. Vad gick fel i Ryssland, varför gick det fel, vem om någon var den felande länken, och kunde det överhuvudtaget ha utvecklats sig på ett annorlunda, mer positivt sätt?

1.3 Metod

Uppsatsen är en empirisk ambition, och utgörs både av en narrativ analys av vad som skett i Ryssland och av åsikter och olika tolkningar av experters syn på Ryssland och dess utfall. Den befintliga teorin, bestående av de två dominerande perspektiven när det gäller transition, Washington Consensus och det s.k. Evolutionary-Institutionalist Perspective, appliceras på Ryssland. Detta görs för att kunna förklara och beskriva den empiriska bakgrunden bättre och för att i slutändan kunna utvärdera, dra slutsatser och eventuellt lösa eller förklara problemen som uppstått. Metoden är av kvalitativ karaktär och såväl primär som sekundär data har använts i studien. Olika teoretikers åsikter vägs mot varandra och resulterar i att slutsatser kring privatiseringens brister i Ryssland kan dras.

1.4 Data

Data till uppsatsen kommer från litteratur rörande transition, Ryssland och privatisering. Eftersom uppsatsen har ett utredande, jämförande och förklarande syfte, har ekonomer, diverse Rysslandsexperter och dåtida rådgivare till Rysslands reformer under 90-talet fått ledsaga sökandet av en förklaring till Rysslands misslyckade privatisering och transition. Ett antal försök att få kommentarer eller expertuttalande från exempelvis Erik Berglöf, chefsekonom vid EBRD, European Bank for Reconstruction and Development, har ej gett resultat. Böcker, artiklar från diverse tidsskrifter och Internet, har bistått med intressant fakta kring ämnet och givit en bas för analysen. I och med att temat transition och privatisering var mer aktuellt under de senaste två decennierna och så att säga är förbi i de flesta länder, är en del material något äldre. Å andra sidan har Rysslands problem, och den mäktiga oligarkin som råder, orsakat mycket ifrågasättande av bl.a. transitionsteorin Washington Consensus, och ny forskning och nya artiklar ämnade att försöka förklara fenomenet Ryssland aktualiseras ständigt. Utöver en nödvändig skepsis mot ryska statistiska källor, bör man även förhålla sig kritisk till diverse Rysslandsexperters ofta övertygande åsikter.

1.5 Avgränsningar

Bortsett från ett antal inblickar över Rysslands historia som kommunistiskt land, och några viktigare händelser under sent 90-tal, behandlas tidsmässigt huvudsakligen slutet av 80-talet och första halvan av 90-talet i Ryssland då privatiseringen ägde rum. En ytterligare avgränsning är tillämpningen av teorier kring transition och privatisering som nästan uteslutande sätter Ryssland i fokus. Endast ett fåtal jämförelser med bl.a. Kina och några östeuropeiska länder har gjorts. Först och främst behandlas privatiseringsprocessen i Ryssland, men för att få en mer fullständig bild av transitionen är det nödvändigt att även behandla liberalisering, stabilisering samt några ytterligare komponenter. Slutligen har även antalet aktörer i form av organisationer och banker, som samarbetade med IMF begränsats.

1.6 Tidigare och framtida studier

Ämnena transition och privatisering är, å ena sidan något tillhörande det förgångna eftersom det när det väl är genomfört inte längre kan upplevas eller påverkas, medan det å andra sidan alltid kan utvärderas, omvärderas samt dras slutsatser och lärdomar av. Då det för de postsovjetiska republikerna innebar en mer eller mindre samtida transition kunde de inte dra nytta av varandras erfarenheter. Länder, såväl i Östeuropa, Afrika som i Sydamerika, vilka inte kan kategoriseras som helt fullbordade transitionsländer, kan emellertid studera utvecklingen i andra länder. Aktuellt för framtida studier kan annars vara jämförelser mellan Ryssland och andra länder, alternativt fokus på en eller ett par komponenter eller institutioner som t.ex. äganderätt.

1.7 Disposition

Efter en kort inledning i kapitel ett, med bl.a. själva syftet med uppsatsen, följer teorikapitel två där en generell, eller snarare ideal transition och privatisering beskrivs med vissa direkta anknytningar och tillämpningar på Ryssland. Därefter beskrivs strukturen i ett ekonomiskt system och de behövliga komponenter och instrument, vilka

bör ingå i en transition, respektive i en lyckad privatisering. Avslutningsvis förklaras de mest utvecklade teorierna, och den kritik som vuxit fram. Kapitel tre redogör för Rysslands tillvägagångssätt vid privatiseringen och teorier applicerade på Ryssland med hänsyn till de initiala förutsättningarna för detta land. Dessutom introduceras det legala systemets dimensioner och dess betydelse för Ryssland, samt de direkta konsekvenser privatiseringen haft i form av exempelvis BNP-minskning och ökad fattigdom. Kapitel fyra handlar om vad som har gått fel och förklarar i fem punkter varför privatiseringen gick fel, och faktorer samt diverse aktörer, vilka deltog i bl.a. privatiseringen, diskuteras. I slutsatserna i kapitel fem, sammanfattas och resoneras kort kring de frågor ställda i frågeställningen.

2. Transitionsteori

2.1 Introduktion till Rysslands transition

Sedan Sovjetunionens upplösning 1991, har reformer med syftet att skapa en marknadsekonomi, införts. Under en tioårsperiod drabbades Ryssland av hyperinflation, dess BNP föll med nästan 50 %¹ och vid privatiseringen kom ett fåtal män över stora statliga värdefulla företag och utgör idag en mäktig oligarki i landet. Gros et al. gav år 2000 Rysslands tio år av transition utlåtandet: ”A lost decade”². Den klart största av de 15 postsovjetiska republikerna, med enorma resurser av olja, gas och ett stort militärt industrikomplex hamnade av någon anledning i allra största svårigheter. Varför? Vissa menar att Ryssland, oavsett om de hade utfört sin chockterapi, även kallad ”big-bang”-metoden, riktigt och massprivatiseringen på ett annat sätt, ändå skulle ha haft svårt att lyckas, p.g.a. diverse faktorer. De senaste fem åren har dock Ryssland visat god genomsnittlig ekonomisk tillväxt på ca 5-7 %³, men något som tidigt bör poängteras angående Ryssland är att verkligheten sällan är så som den framställs. Brist på transparens och pålitlig statistisk har försvårat forskning i alla år och det finns en tendens till att Ryssland målar upp en mer lyckad bild av sig själv i bl.a. den officiella statistiken⁴. Precis som i många andra före detta kommunistiska länder är det viktigt att behandla statistiken med en viss skepsis.

2.2 Transition

Transition kan beskrivas som en rörelse från kommunism till ett *fritt* samhälle, vilket är korrekt i bemärkelsen att transition utan politisk liberalisering är omöjlig⁵. Dock uppstår problem avseende vad icke-fritt innebär, då kommunism inte är det enda icke-fria regimsystemet. Transition beskrivs därför bättre som ett skifte från kommunism till en

¹ Gros et al., 2004, s. 226

² Gros et al., 2004, s. 226. Termen “decada perdida” användes även för Latinamerika t.o.m. 1980-talet.

³ <http://www.bof.fi/bofit/eng/4ruec/pdf05/brr0705.pdf>

⁴ Gros et al., 2004, s. 228

⁵ Prokopijevic, 2001, s. 4

*marknadsekonomi*⁶. Enligt Prokopijevic består transition dessutom av en förändring i tre steg: Från diktatur till demokrati, från enmansstyre (rule of one party/man) till ”rule of law” och slutligen, från planekonomi till marknadsekonomi⁷. Rule of law kommer att förklaras och behandlas något senare i uppsatsen, men redan här betonas vikten av hur viktig roll dessa utgör i en transition och i de omfattande förändringarna genom reformer.

The revolutionary change in institutions and in the required norms of economic behavior...

Så citeras Bruno av Denizer då han beskriver den allra största problematiken för Östeuropa och f.d. Sovjetunionen. Detta innebär, och t.o.m. kräver, en ren omdefiniering av statens roll för att ge mer utrymme åt institutioner och individer⁸.

Övergången från kommunistiskt styre och planekonomi till demokrati och marknadsekonomi är oftast mer komplicerad och oförutsägbar än vad man initialt hade kunnat förutspå. Forskningen kring transition är relativt ny och vi lär oss fortfarande genom att iaktta transitionsprocesser världen över. Transitionen är så att säga ännu inte över⁹. Transitionsprocesser världen över har påverkat inte mindre än 1,65 miljarder människors liv¹⁰. Transition är en riktning från ett stadium till ett annat och det är svårt att avgöra var start och mål befinner sig, och vad de egentligen innebär. Vissa komponenter, som nedan kommer att fördjupas i, bör ingå i en transition för att denna ska vara framgångsrik. Bristen på tidigare kunskaper om transition har föranlett överraskningar i stort sett alla transitionsländer och framför allt förutsåg ekonomer inte vidden av de stora BNP- minskningar som har varit ett resultat av transitionen i näst intill varje fall. Gérard Roland anser att vi har lärt oss mycket, och att vi, tack vare våra erfarenheter, ser annorlunda på transition idag jämfört med för tio år sedan¹¹.

⁶ Prokopijevic, 2001, s. 4

⁷ Prokopijevic, 2001, s. 4

⁸ Denizer, 1997, s. 2

⁹ Roland, 2000, s. 327

¹⁰ Roland, 2000, s. xvII

¹¹ Roland, 2000, s. 327

2.2.1 Olika komponenter i transition

Transition: Privatisering, liberalisering och stabilisering

För att en transition ska lyckas måste de tre komponenterna privatisering, liberalisering, och stabilisering ingå och implementeras väl. Dessa är ömsesidigt beroende av varandra och därför är en beskrivning av de två förstnämnda komponenterna behövlig, innan en fördjupning på Rysslands privatisering är möjlig. Allra först klargörs dock innebörden av och poängen med privatisering, som är själva slutmålet.

2.2.2 Vad innebär privatisering?

Privatisering som begrepp är relativt nytt och före 1979 förekom detta vare sig i politisk eller i ekonomisk litteratur. Först i Storbritannien år 1980, under Margaret Thatchers regeringstid, fick fenomenet och begreppet privatisering genomslagskraft. Det blev ett välbekant och viktigt inslag i politiken, som snabbt spreds till över 100 länder runtom i världen¹².

Grundidén bygger på att staten är för stor för att kunna kontrolleras, och en övertygelse om att allt kan produceras mer effektivt i privata händer. Privatisering är enligt Pirie inte en metod, utan ett tillvägagångssätt eller en inställning som inte ser något bättre substitut till marknaden¹³. Ett viktigt inslag i förfarandet är ”case-by-case” -metoden, vilken fordrar och i slutändan även medför en hög grad av flexibilitet, då varje försök har designats för att passa just den verksamhet som den testas mot eller ska uppnå¹⁴.

En viktig lärdom i Storbritannien var att privatiseringsprocessen kan privatiseras i sig¹⁵. Staten behöver inte övervaka och marknadsföra försäljning av aktier o.s.v., utan det kan övertas av privata firmor med expertiskompetens. I Rysslands fall låter dock detta som en mindre trolig företeelse, p.g.a. det ständiga undertryckandet av privata initiativ. I länder

¹² Pirie, 1988, s. 3

¹³ Pirie, 1988, s. 11

¹⁴ Pirie, 1988, s. 12

¹⁵ Pirie, 1988, s. 72

som varit demokratiskt styrda en längre tid, och uppmuntrat istället för förvägrat privata initiativtaganden, vinner däremot sådana krafter lättare mark.

Förhållandet mellan utvecklingen på kapitalmarknaderna och privatiseringen av statligt ägda företag är mycket avgörande för länder i transition. Till dess att en endogen tillväxt inom den privata sektorn har etablerats, och den tillför ett tillräckligt stort och brett utbud, verkar privatiseringen av de statliga egendomarna som en buffert¹⁶. Privatisering innebär en omdaning av ett företags organisation, och framför allt en förändring av själva ägarstrukturen. Under socialismens centralt planerade ekonomi, befattade sig enskilda företag inte med varandra, och det krävs därför ett nytt tillvägagångssätt då de nu ska agera på en decentraliserad, konkurrerande marknad. Central- eller planekonomin kan beskrivas som en flaskhals, där utbudet alltid är knäppt¹⁷. Syftet med privatisering är att uppnå ökad konkurrens, effektivitet och privata företag, vars beteende inte enbart påverkas av sin nya status utan av de förutsättningar som det ekonomiska klimatet medför och inte direkt har med privatiseringen i sig att göra¹⁸. Detta faktum kan delvis förklara varför länder i transition inledningsvis ofta har inneburit en besvikelse, med svag inverkan på ekonomin och svårigheter med institutionsbyggande jämfört med länder med större erfarenheter av marknadsekonomi.

2.2.3 Varför privatisera?

För östvärlden blev privatisering, som framgick tidigare, aktuellt först långt senare än i västvärlden. Den lyckade marknadskonomin i västvärlden är ett mål, eller snarare en förhoppning som många länder i Öst eftersträvar. Privatisering, konkurrens och frihandel är sammankopplat med marknadsekonomi. Sedan kommunismens fall har majoriteten av transitionsländerna blickat västerut och tagit avstånd från sina politiska ideologier tillhörande historien. I startskedet har dock Ryssland visat en otydlighet, och det var inte lika tydligt för Ryssland som för de andra postsovetjetiska republikerna, åt vilket håll de skulle vända blicken.

¹⁶ Szanyi, 1993, s. 99

¹⁷ Zilcken, 1995, s. 3

¹⁸ Hare et al., 2002, s. 1

För det första bör privatisering ses som ett instrument eller delmål i målet att uppnå effektivitet i en ekonomi baserad på incitament. För det andra, måste fördelningen av ägande vara rättvis¹⁹. Ägandet och makten får inte som i Ryssland hamna i ett fåtal mäns händer och resultera i en monopolistisk eller oligopolisk marknad. Slutligen är privat ägande essentiellt för att separera politiska och ekonomiska beslut²⁰, vilket är en av förutsättningarna för decentralisering och i slutändan även för ett demokratiskt samhälle.

2.2.4 Liberalisering

Steg ett för en transition mot en marknadsekonomi är att släppa priserna fria. Priserna bör istället för att fastläggas av staten, bestämmas av knapphet, t.ex. på marknaden. Själva prisliberaliseringen är inte invecklad i sig, utan regeringen annonserar helt enkelt att företag och hushåll härnäst får sätta sina egna priser på varor och tjänster²¹. Därtill måste även *handeln* liberaliseras samt en uppföljning göras, eftersom liberalisering följs av inflation och inkomstomfördelningseffekter.

Skälen bakom prisreformer är att ekonomiska vinster uppstår, och de nya förutsättningarna för företagen alstrar investeringar²². Avslutningsvis är, som Gros uttrycker det, pris- och handelsliberalisering siamesiska tvillingar²³. Den ena gör ingen nytta utan den andre. Att liberalisera handeln är enkelt gjort genom att alla inre och yttre restriktioner slopas, men i realiteten har egentligen aldrig en helt öppen handel, utan några som helst tariffer, existerat²⁴.

2.2.5 Stabilisering

Kornai föreslår ett helt stabiliseringsprogram, som i bästa fall implementeras av en helt nybildad regering. Själva ”operationen”, som han kallar det, bör fullbordas inom ett år

¹⁹ Gros et al., 2004, s. 76

²⁰ Gros et al., 2004, s. 76

²¹ Gros et al., 2004, s. 61

²² Gros et al., 2004, s. 62

²³ Gros et al., 2004, s. 66

²⁴ Gros et al., 2004, s. 67

och från början tydligt annonsera allmänheten om kommande reformer och dess effekter²⁵. Programmet måste täcka en omfattande mängd frågor, och utarbetas av specialister, som utifrån de specifika förutsättningarna i landet ifråga, kan finna det rätta åtgärderna. Modellen för *ett* land är sällan applicerbar på ett *annat* land, utan modifieringar av omfattningen av diverse komponenter måste ske. De komponenter i stabiliseringen som föreslås av Kornai är; stoppa inflationen, återupprätta budgetbalans, kontrollera makroefterfrågan, bilda rationella priser, och introducera ett enhetligt växelkurssystem och konvertibilitet. Alla komponenter är här också starkt beroende av varandra och därför är det av så stor vikt att de införs simultant, betraktat som ett paket av reformer.

Ett annat påpekande av Kornai, grundar sig i själva egenskapen hos inflation, då inflation styrs av förväntningar. Regeringens stabiliseringsprogram måste inge förtroende, vilket i så fall kommer att hjälpa till att hålla nere inflationen²⁶. Ytterligare argument till att förändringarna bör ske snabbt och simultant är att det, som Kornai beskriver det, är bättre att amputera en gång än att långsamt skära av en tunn bit av armen varje vecka²⁷. Slutligen är koordination och timing av stabilisering och liberalisering väldigt avgörande. Om exempelvis priserna skulle släppas fria utan att en deflationistisk indragning av penningmängden också vidtages, kommer det att leda till prishöjningar, som förstärks av ekonomiska självverkande mekanismer²⁸.

2.2.6 Ordningsföljd

Med vad ska man då börja och i vilken ordningsföljd bör reformerna införas? Vid s.k. chockterapi krävs inte lika mycket eftertanke som vid gradvist införda reformer, men ändå måste vissa förutsättningar finnas för att underlätta processerna och maximera effekterna. Institutioner, väldefinierad äganderätt och ett välfungerande rättsystem är några av de komponenter som bör etableras i första skedet, för att effekterna av

²⁵ Kornai, 1990, s. 103

²⁶ Kornai, 1990, s. 160

²⁷ Kornai, 1990, s. 160

²⁸ Zhukov, 1992, s. 31

privatisering, liberalisering och stabilisering ska kunna tillgodogöras. I och med att förutsättningarna för vart land är unika kan man inte med säkerhet rekommendera en generellt tillämpbar ordningsföljd.

Newbery urskiljer dock två synsätt, där det första anser att allt måste, om inte ske samtidigt, så åtminstone startas samtidigt, och att ordningsföljden bara kommer att reflektera hur de olika hastigheterna av transitionens olika delar framskrider²⁹. Den andra åsikten är att ordningsföljden inte har någon påverkan alls över programmet, utan att det fortlöper av sig själv. Vilken är ordningen att föredra mellan *avmonopolisering*, liberalisering av hemmamarknaden och handelsliberalisering? I Polen började man t.ex. med marknadsliberalisering följt av avmonopolisering, medan Ungern och Tjeckoslovakien började med avmonopolisering. Polen hade inte mycket val, eftersom de efter sin hyperinflation behövde stabilisera ekonomin innan de vågade liberalisera³⁰. Detta exemplifierar, som tidigare påpekades, vikten av att betrakta landets initiala förutsättningar, och att från fall till fall avgöra vad som är bäst för respektive land.

Decentralisering brukar exempelvis minska den fiskala kontrollen, och behöver följas av nedsatta subventioner, lönekontroller, samt allmänna kontroller över företag. Att dela upp statliga företag innan privatisering, är nödvändigt för att i största möjliga mån undvika en fortsatt monopolmakt, då det är avsevärt mycket svårare att bryta upp privatägda monopol. Skapandet av autonoma institutioner är ett effektivt sätt att skapa förtroende och engagemang för politiska regimer. Fördelen med en snabb privatisering är att *privat äganderätt* är det största incitamentet till att agera på marknaden. Men utan avmonopolisering, som är en tidskrävande process, kan effekterna vara svåra att reparera³¹.

²⁹ Newbery, 1992, s. 162

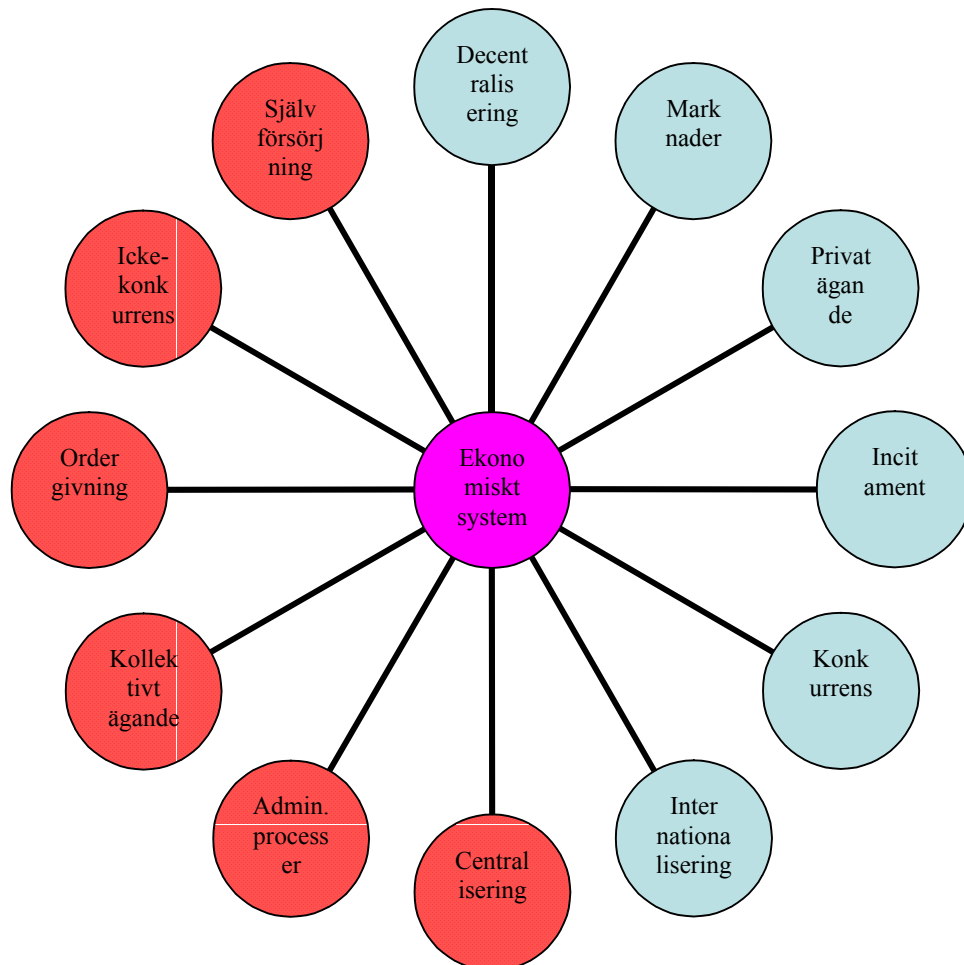
³⁰ Newbery, 1992, s. 186

³¹ Newbery, 1992, s. 197

2.3 Ekonomiskt system

Institutioner och förordningar utgör tillsammans ett nätverk och ramarna i ett ekonomiskt system, där ägarstrukturen avgör hur knappa resurser i ekonomin används. Bourdet refererar till Lindbeck (1973), som listade upp de sex elementen: Decentralisering, marknader, privat ägande, incitament, konkurrens och internationalisering. De utgör strukturen i ett ekonomiskt system, vilken möjliggör jämförelser av olika system, eller analys av utvecklingen i tid³². Dessa element har här placerats i figur 1 som liknar en urtavla.

Figur 1: Dimensioner av det ekonomiska systemet

Lindbeck, 1973, s. 5. Citerad av Bourdet, 1992, s. 65

³² Citerad av Bourdet, 1992, s. 65

Varje element i cirklarna motsvarar ett klockslag där visarna pekar på direkt motsatt klockslag. Figur 1 åskådliggör samverkan och det ömsesidiga beroendet mellan elementen i ett ekonomiskt system. Exempelvis är graden av konkurrens relaterad till graden av öppenhet i systemet, i form av marknader och internationalisering³³. De blåa/ljusgråa cirklarna till höger i figuren motsvaras av de sex elementen i en marknadsekonomi. T.ex. är cirkeln *decentralisering*, som avser allokering av resurser, ett element i typen marknadsekonomi som ekonomiskt system. Den röda/mörkgrå motsatta cirkeln motsvaras i sin tur av elementet *centralisering*, som ingår i den andra ytterligheten centralstyrd planekonomi. De högra cirklarna utgör alltså den ena extremen, marknadsekonomi medan de vänstra cirklarna tillsammans karakteriserar den andra extremen, d.v.s. planekonomi. De flesta ekonomierna i världen befinner sig idag någonstans i den högra delen av figuren, men situationen för många av transitionsländerna var att de startade från de vänstra cirklarna och tanken var att förflytta sig hela vägen till de högra cirklarna. Denna cirkelfigur av det ekonomiska systemet är relevant på så vis att den inbegriper de ekonomiska elementen tillhörande de båda systemen, och accentuerar det *systemsifte* som en transition innebär.

Ekonomisk *politik* tillhör inte riktigt systemet, men påverkas av samt påverkar likväl ändå förutsättningarna för systemet. Handelspolitik påverkar t.ex. både konkurrens och öppenhet. Andra viktiga politiska moment är framför allt privatisering, skattepolitik och inställning till utländska investeringar (FDI). Orsaken till att det ekonomiska systemet är så viktigt är p.g.a. att det påverkar de ekonomiska prestationerna genom att det formar besluten kring produktion, konsumtion och investering, vilka i sin tur bestämmer hur landets knappa resurser allokeras och används³⁴.

2.4 M- vs U-form

Framgångsrika reformer förväntas följa en ordentlig plan, följt av en korrekt implementering och bra koordinering. Koordineringens kvalitet är beroende av

³³ Bourdet, 1992, s. 65

³⁴ Bourdet, 1992, s. 67

informationen som når beslutsfattarna, vilket i sin tur beror på hur bra kommunikationen överförs. Det talas om två olika sätt att organisera ett företag, enligt M- eller U-formen. Denna liknelse appliceras även på ett lands organisation, och implementeringen av reformer i en transition. Här utgör f.d. Sovjetunionen och Kina typexempel för de båda formerna. Sovjetunionen var uppdelad enligt en U-form efter *funktionsområden* eller branscher, medan Kina, sedan 1958 haft en geografisk princip, en s.k. *regional* organisering enligt M-formen. Formen på bokstaven M förtydligar den lokala förankringen medan U visar på att kommunikationsvägen går från en ledande toppledare till en annan. Kinas transition följde ingen plan, utan började med regionala experiment, som gradvist spred sig till andra provinser. M-formens största fördel är att de praktiskt taget självständiga enheterna har tillgång till näst intill perfekt information tack vare kort kommunikationsväg. U-formen däremot, har omfattande och kostsamma kommunikationsproblem p.g.a. att toppledaren inte har någon lokal förankring. Fördelen med U-formen är dock de ekonomiska skalfördelarna, vilka M-formen saknar. Allra viktigast är dock den flexibilitet som M-formen har, då den kan experimentera lokalt med reformer utan att förstöra organisationen i helhet³⁵. Detta är inte möjligt i U-formen p.g.a. den höga specialiseringen av uppgifter, vilket förklarar varför Ryssland och Östeuropa valde chockterapi³⁶. Slutligen konstateras att så länge etableringskostnaderna inte är för höga, och kvaliteten på kommunikationen understiger ett kritiskt värde, är M-formen mer effektiv än U-formen³⁷. Nyss nämnda chockterapi bygger på en snabb implementering av reformer och sociala förändringar. Kommunism betraktades som en sjukdom, vilken snabbt kunde botas genom eliminering och förnekande av rådande förhållande, som istället ersattes av utförliga reformplaner³⁸. Anhängarna av denna teori var och är fortfarande många, och fördelar samt nackdelar diskuteras vidare i avsnittet Chockterapi vs Gradualism.

³⁵ Qian et al., 1999, s. 1087

³⁶ Qian et al., 1999, s. 1087

³⁷ Qian et al., 1999, s. 1092

³⁸ Prokopijevic, 2001, s. 9

2.5 Privatiseringens komponenter

Efter denna överblick av bl.a. de två huvudkomponenterna i en transition utöver privatisering, följer en fördjupning av privatisering, vilken inledde kapitlet. Privatiseringsstrategi, äganderätt och hårda budgetrestriktioner är några exempel på nödvändiga förutsättningar i samhällets sociala system för att en privatisering ska kunna realiseras med goda resultat.

2.5.1 Privatiseringsstrategi

Privatisering anses allmänt vara mer kostnadseffektivt, mer lönsamt i längden för samhället och leda till en högre kvalitet än en produktion baserad på statlig regim. Frågan är då nu med vilken strategi förfarandet bör ske och vilka de centrala förutsättningarna för en lyckad privatisering är. Privatiseringsstrategin är mest resultatrik tillsammans med andra politiska instrument, som står till regeringens förfogande³⁹. Två exempel är *effektiva förordningar* och *hög transparens*. Problem längs vägen är den stora transformationen från offentlig till privat sektor, och processen är både tidsödande och resursintensiv. Svårigheten med korrekt värdering av företag är ofta det som försenar implementeringen och därför är transparens så avgörande för att förhindra osäkerhet och onödiga flaskhalsar⁴⁰. Ett privatiseringsprogram bör ha en stark politisk ledare, klara riktlinjer, och tydliga ramar för vem som har auktoritet att fatta beslut angående genomförandet. Dessutom behövs ett väl utvecklat kommunikationsnät och ett socialt säkerhetsnät för aktieägarna⁴¹.

Gros et al. refererar till Shleifers och Treismans huvudargumentet för privatisering, nämligen den effektiva allokering av resurser som handeln av företagsledares äganderätter öppnar upp för. Grundat på Coases teorem spelar den initiala fördelningen av äganderätt ingen roll, för en effektiv fördelning kommer ändå till slut att uppnås⁴².

³⁹ <http://rru.worldbank.org/PapersLinks/Privatization-Strategy/>

⁴⁰ Ibid

⁴¹ <http://rru.worldbank.org/PapersLinks/Privatization-Strategy/>

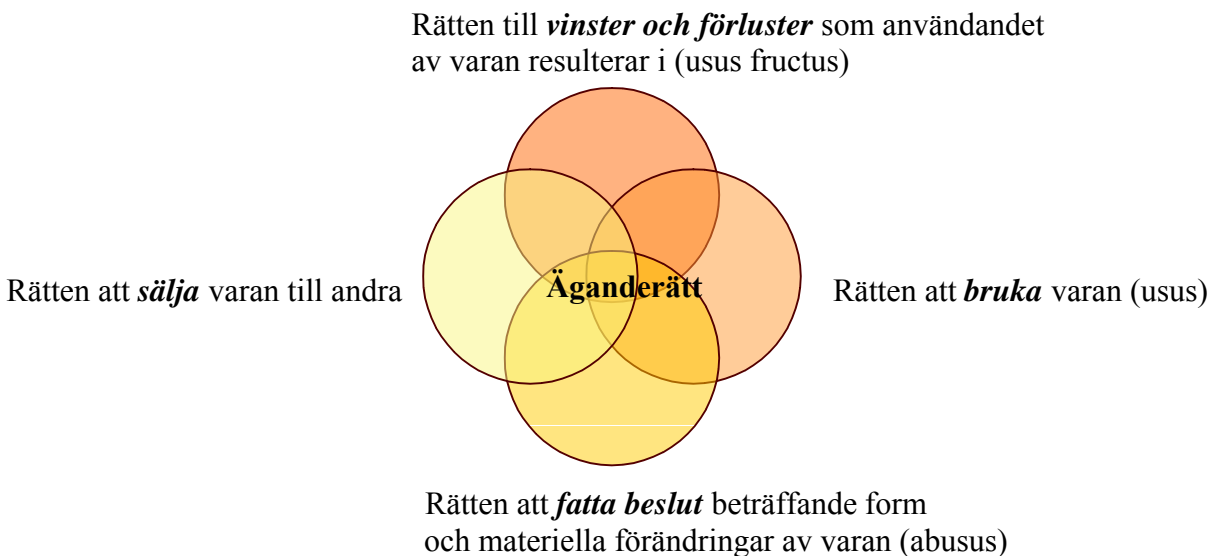
⁴² Gros et al., 2004, s. 238

Teoremet förutsätter dock försumbara transaktionskostnader, vilket långt ifrån var fallet i Ryssland. Den svaga äganderätten var dessutom svår att hävda och följaktligen förlorade också privatiseringen sitt syfte. Privatiseringsprocessen handlar om en proportionell förändring av den privata och statliga sektorn, och enligt Kornai är det att föredra att skiftet sker så kvickt som möjligt⁴³.

2.5.2 Privat äganderätt

För att en prisliberalisering ska kunna stimulera produktionen är äganderätt hos individer inom privata sektorn a och o. Produktionsfaktorerna måste vara av privat ägo så att incitamenten att effektivisera hushållet med resurserna i produktionen finns. De fyra rättigheterna som bör uppfyllas: rätten att *bruka* en vara, rätten att *fatta beslut* beträffande varan, rätten att *sälja* varan, och slutligen rätten till *vinster och förluster*, är för de flesta, men inte alla, självklarheter. Av figur 2 framgår att ägaren bör ha dessa fyra rättigheter, som först när de alla är uppfyllda och kan samverka, utgör en exklusiv äganderätt: Läs medsols och börja med cirkeln till höger i figur.

Figur 2: Äganderätt

De 4 rättigheterna är citerade från: <http://www.nek.lu.se/NEKSOP/Slideshow/lecture05fall05.pdf>, s. 2

⁴³ Kornai, 1990, s. 80

Ett banalt exempel för oss i Väst, men än så viktigt för vissa delar av resten av världens befolkning, är faktorn *mark*⁴⁴. Känslan av ägande uppkommer inte bara för att man står som rättmätig ägare på pappret, utan institutioner och lagar måste även försäkra ägaren om att äganderätten till exempelvis mark inte kan fråntas honom. Det största problemet handlar om ägarna till det redan existerande kapitalet. I starten av en transition ägs all mark, alla byggnader och allt kapital av staten, och den nya privata sektorn kan bara långsamt, genom kapitalackumulering, växa fram. Vid en massprivatisering som i Ryssland, sker däremot överföringen av statlig ägo till den privata sektorn väldigt snabbt⁴⁵.

2.5.3 Hur och av vem skyddas äganderätten?

Teoretiskt sett skulle det om det rådde konkurrens, tillgång till perfekt information fanns, samt transaktionskostnader var noll, inte behövas en regering⁴⁶. Marknaden skulle då sköta sig själv, den ”osynliga handen” skulle leda marknaderna i rätt riktning och den initiala äganderättsfördelningen skulle spela mindre roll. Huvudsaken för ett land i transition är att statens kontroll, starka ägandetitel och den så kallade ”synliga foten” tonas ned.

Graden av den ryska regeringens direkta inblandning på marknaden var stor och de negativa effekterna av inblandningen vid privatiseringen exemplifierar Hedlund med att referera till George Soros som sammanfattade det i ett tal på en konferens 1998 med:

The assets of the state were stolen, and then when the state itself became valuable as a source of legitimacy, it too was stolen⁴⁷.

Rysslands statsmakt har en speciell historia, och aspekten ”path-dependence”, som i stora drag innebär att historien spelar en betydande roll, är aktuell för Ryssland⁴⁸. Den ständiga frånvaron av en statsmakt villig att axla rollen som legitim garant för grundregler, har

⁴⁴ Gros et al., 2004, s. 75

⁴⁵ Gros et al., 2004, s. 75

⁴⁶ Hedlund, 2001a, s. 1

⁴⁷ Hedlund, 2001a, s. 2

⁴⁸ <http://www.utdallas.edu/~liebowitz/palgrave/palpd.html>

spelat en avgörande roll för nutida och kommande generationer i Ryssland. En annan aspekt är att ryska staten i alla tider har misslyckats med att ens själv ge sken av att bry sig om lagens spelregler. I frånvaro av ”rule of law” är det svårare för en privat sektor att frodas p.g.a. regeringens möjlighet att sno till sig vinsterna⁴⁹. Se vidare diskussion om institutioner eller ”rule of law” här under det legala systemets dimensioner. Ännu ett arv från sovjettiden, vilket även senare kommer påpekas av Yuri Lotman, är att det ryska samhället och staten ofta betraktat allt som svart eller vitt och oftast föredragit mycket drastiska förändringar.

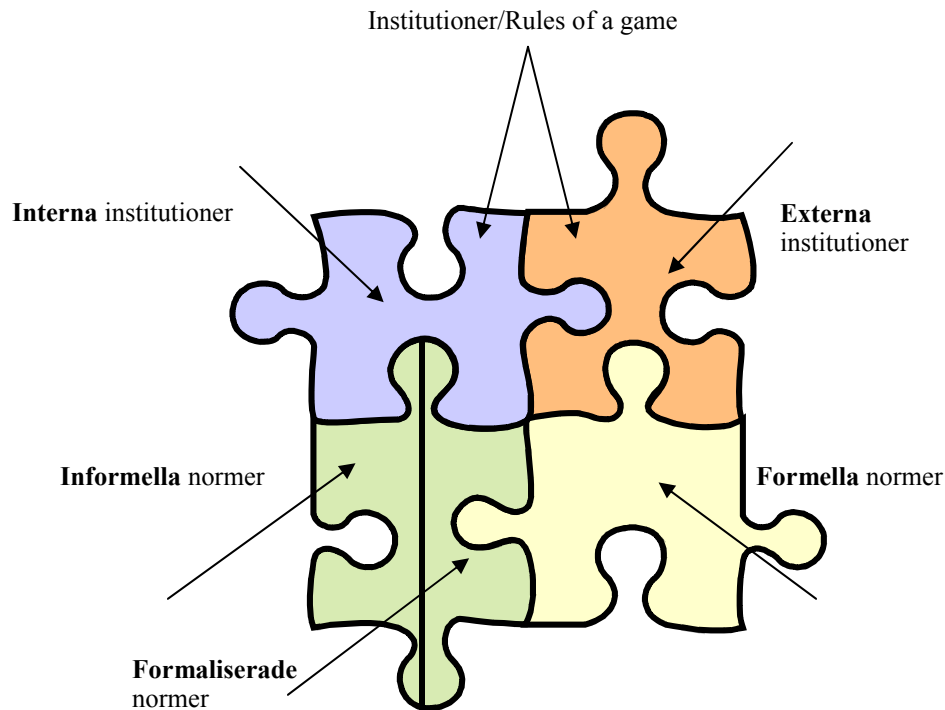
2.5.4 Det legala systemets dimensioner

Institutioner, eller s.k. ”rules of a game”, är det som strukturerar incitamentsystemet och transaktionskostnader och avgör individers ekonomiska beslut och beteende. De kan delas in i *interna* respektive *externa* institutioner enligt figur 3, där interna institutioner innebär den evolutioniska utvecklingen inom grupper, medan de externa institutionerna är de som kungörs av politiska bestämmelser. Interna institutioner kan i sin tur delas upp i *informella* normer, d.v.s. konventioner och vanor som är självupprätthållna, respektive *formaliserade* normer som är övervakande uppgifter tilldelade en specifik grupp⁵⁰. Slutligen är *formella* normer en undergrupp till de externa institutionerna, och är påtvingade av det legala systemet.

⁴⁹ Hedlund, 2001a, s. 2

⁵⁰ <http://www.nek.lu.se/NEKSOP/Slideshow/lecture1fall05.pdf>, s. 4

Figur 3: Institutioner/Rules of a game

Från: <http://www.nek.lu.se/NEKSOP/Slideshow/lecture1fall05.pdf>, s. 4

2.5.4.1 Rule of law

Konflikter mellan de formella och de informella normerna är vanliga i länder med svag eller frånvarande ekonomisk legalitet, som t.ex. i Ryssland. Det råder ingen legalitet och människor skapar därför istället egna regler. Institutionerna bör vara opartiska och gälla för alla, framför allt för ledarskapet. Studier av 15 ekonomiska system, har uppskattat att de ekonomier med ett politiskt öppet samhälle och respekt för "rule of law" och äganderätt, växer tre gånger så snabbt som de ekonomier där rättigheterna begränsas⁵¹. Institutioner spelar således en viktig roll för transitionsekonomier och deras tillväxt. Problemet är dock att institutionerna inte alltid rättas efter att uppmuntra incitament och effektivitet, utan anpassas efter den styrande elitens intresse. Den tänkta mekanismen är

⁵¹ <http://www.nek.lu.se/NEKSOP/Slideshow/lecture1fall05.pdf>, s. 5

att skydd och garanti av ”rule of law” alstrar investeringar, vilka i sin tur genererar tillväxt.

Legalitet, eller s.k. “rule **by** law”, definierar Litwack i två dimensioner. Den första dimensionen är en *ömsesidigt konsekvent* uppsättning lagar, och den andra är *befolkningens tro på och tillit* till lagarnas upprätthållande. En viktig aspekt med legalitet är att den tenderar att vara en självuppfyllande profetia för de som tror på det. Litwack hävdar exempelvis att situationen i ett land med en utbredd korruption, som i Ryssland, ändå kan vara stabil för att det råder en medvetenhet om korruptionens existens. Han hävdar dessutom att rådande korruption i Ryssland är en ingrediens man inte skulle klara sig utan.

De formella respektive informella normerna förklaras ytterligare i kapitel tre, där de exemplifieras av Rysslands normer, och framför allt de kontaktnätverk som har utvecklats där.

2.5.5 Hårda budgetrestriktioner

Åslund hävdar att ett kännetecken för ett socialistiskt land, är den brist på hårda budgetrestriktioner som råder. Företag bör hindras från att kunna förhandla sig till ytterligare medel från staten, såsom subventioner, billiga krediter, priskontroller och skattelättnader⁵². Subventioner och krediter förbjöds från och med september 1993 i Ryssland, och i dess bemärkelse skulle mjuka budgetrestriktioner tillhöra det förflutna, men huruvida det efterföljdes är mer oklart. Ett idealiskt exempel på ett land med hårda budgetrestriktioner är Kina. Deras fiskala federalism ”Chinese Style”, med nästan självständiga lokala regeringar i provinserna, hade hårda budgetrestriktioner.

Hårda budgetrestriktioner infördes i Polen och i Ungern medan Ryssland istället fortsatte att direktsubventionera, och till och med ökade sina subventioner till mitten på 90-talet

⁵² Åslund, 1995, s. 4

till både statliga och privata företag. Dessutom har de indirekta subventionerna i form av skatteavskrivningar m.m. ökat⁵³.

2.6 Chockterapi vs Gradualism

Huruvida chockterapi eller gradvist införda reformer, på engelska kallat gradualism, är mest lämpligt vid en transition, har diskuterats mer och mer på senaste tiden. Opponenterna respektive förespråkarna för respektive förfarande tvistar, men oftast är chockterapin det rekommenderade. Kortfattat menas med chockterapi en omedelbar eliminering av de relevanta felen, följt av reformer där ekonomiska ledare fördelar resurserna enligt privata marginalkostnader och marginalnyttor⁵⁴. Med gradualism menas istället en försiktig, gradvis eliminering, som åtminstone i inledningsfasen hindrar lönerna att falla lika mycket som vid chockterapi⁵⁵. De transitionsländer med chockterapi och dess hastigt implementerade reformer är bl.a. Polen, Slovenien, Ungern, Estland och Tjeckien. Däremot är Kina ett praktexempel på gradualism, vilket för just Kina var lämpligt och kan rubriceras som mycket framgångsrikt. Mark Kramer vid Harvard University påstår dock att ju långsammare länder har gått framåt, desto sämre har de även presterat⁵⁶. Framför allt visar erfarenheter att SOEs (state-owned enterprises) är mycket svåra att få kontroll över, d.v.s. att omorganisera, likvidera och slutligen privatisera enligt den fjärde punkten nedan. Dessutom hävdar Kramer att ett storskaligt privatiseringsprogram, som antas i tidigt skede, eventuellt kan orsaka mer skada än nytta⁵⁷.

Det chockterapiprogram som Polen och några andra transitionsländer har infört bestod av fyra delar⁵⁸:

1. Makroekonomisk stabilisering
2. Liberalisering av priser och kommersiella transaktioner

⁵³ Kramer, 1998, s. 3

⁵⁴ Dehejia, 2003, s. 33

⁵⁵ Dehejia, 2003, s. 36

⁵⁶ Kramer, 1998, s. 1

⁵⁷ Kramer, 1998, s. 2

⁵⁸ Kramer, 1998, s. 1

3. Småskalig privatisering och avskaffande av hinder för småföretagsbildning
4. Omstrukturering och likvidering (eller privatisering om möjlig) av stora företag

Ungern lyckades mycket väl med att reformera den storskaliga industrin och hade även ett effektivt konkurslagsystem. De undvek en massprivatisering och bedrev istället en ”case-by-case” privatisering av de stora företagen. Det mest unika med Ungern var att utländska investerare aktivt uppmuntrades att köpa andelar i kontrollerande företag, följt av att Ungern har en investeringsandel av de totala utländska investeringarna i den före detta kommunistiska världen på 50 %⁵⁹.

Tjeckien hamnade i svårigheter först år 1997, främst p.g.a. att de implementerade en massprivatisering för *tidigt* i transitionsfasen. De finansiella bördorna och ineffektiva mikroekonomiska instrument som landet led av, förvärrades snarare än avhjälpes i och med massprivatiseringen. Lyckligtvis överkom Tjeckien stagnationen genom en makroekonomisk stabilisering och en omfattande liberalisering⁶⁰.

Jämfört med dessa tre länder har Rysslands tillvägagångssätt skiljt sig väsentligt åt. Att Ryssland skulle välja chockterapi var inte speciellt oväntat. Det hör till den sovjetiska historien och deras traditioner att hellre peka med hela handen. Ryska ledare har alltid föredragit snabba vändningar och hårda tacklingar, med ringa hänsyn till dess konsekvenser och vem som eventuellt får betala det höga priset.

En systematisk ekonometrisk analys av resultat och lärdomar av de 25 länderna i f.d. Sovjetunionen och Centraleuropa, visar att det inte finns något samband mellan hastigheten på reform och storleken på den initiala produktionsminskningen⁶¹. Enligt undersökningen utförd av Gros och Vandille (1995), beror den initiala produktionsminskningen istället på *under hur lång tid landet styrdes av kommunism*⁶². Regressionsanalysen visar att länder med högre inflation även drabbades av en kraftigare

⁵⁹ Kramer, 1998, s. 2

⁶⁰ Kramer, 1998, s. 2

⁶¹ Gros et al., 2004, s. 105

⁶² Gros et al., 2004, s. 105

produktionsminskning. Därmed motsägs teorin att en snabb makroekonomisk stabilisering hade en negativ inverkan på produktionen. Frågan är om man kan hitta ett samband mellan reformer och tillväxt. Problematiken förstärks genom att reformernas hastigheter är svåra att mäta⁶³. De använde sig av den enda möjliga indikatorn, nämligen EBRD: s transitionsrapport, som graderar varje transitionsland efter liberalisering av exempelvis priser, samt grad av privatisering.

Förvånansvärt för transitionsländer i allmänhet är djupet och varaktigheten av den första kollapsen i produktionen. De tidigare ineffektiva, men ändå fungerande systemen under planekonomin, reformerades och nya marknadsbaserade system försökte etableras. De länder med snabba reformer återhämtade sig också snabbare, och de två faktorer som möjligen kan förklara de allvarliga krascherna är; *initiala förhållanden* samt *reformimplementering*⁶⁴.

2.7 Washington Consensus

Det har med tiden urskiljts två olika visioner eller perspektiv på transition. De kallas Washington Consensus och Evolutionary-Institutionalist Perspective⁶⁵. Dimensionerna är flera men om man enbart ser till hastigheten på reformerna, vilket t.ex. chockterapi främst betonar, kan Washington Consensus liknas med chockterapi, medan Evolutionary-institutionalist Perspective istället förespråkar gradualism.

Washington Consensus dominerade i det första skedet då transitionsprocesserna i Central- och Östeuropa startade. Det har influerat politiken i de flesta transitionsekonomierna med undantag för Kina, som redan i slutet av 70-talet påbörjade sin egen väg. Perspektivets grunder bygger på en kombination av neo-klassisk pristeori, makro- och stabiliseringspolitik, samt kunskap om komparativa ekonomiska system och konstitutionsinstitutioner⁶⁶. Det understryks att reformer garanterat kommer att leda till

⁶³ Gros et al., 2004, s. 106

⁶⁴ Gros et al., 2004, s. 107

⁶⁵ Roland, 2000, s. 327

⁶⁶ Roland, 2000, s. 328

effektivitetsvinster. Teorin bygger på den treenighet mellan *privatisering*, *liberalisering*, och *stabilisering*, som beskrivits i detta kapitel.

Inledningsvis delades länder i transition in i tre olika kategorier, där *Östtyskland* utgjorde den första kategorin. De fick stöd av Västtyskland på samma sätt som EU bistod med hjälp till de många, lite *mindre länderna med socialistiska ekonomier utanför f.d. Sovjetunionen*, vilka tillhör kategori nummer två. Ungern exemplifierar en lyckad implementering tack vare en pålitlig och effektiv administration. Den nyskapade fiskala administrationen lyckades ackumulera tillräckligt med intäkter för att balansera budgeten, och fick dessutom stort stöd av majoriteten av de politiska partierna⁶⁷. Den tredje kategorin består följaktligen av de *postsovjetiska republikerna*⁶⁸. Denna tredje grupp har utöver transitionsprocessen även behövt genomgå skedet av s.k. *nationsbildning*. Denna grupp länder var tvungna att bilda en nation med nya institutioner, rättsystem och administration samtidigt som de behövde skapa en nationstillhörighetskänsla bland folket. Trots olika initiala förutsättningar ser reformprogrammets huvudpunkter, enligt Washington Consensus, ungefär likadana ut för alla länder, och skiljer sig främst åt i implementeringen⁶⁹.

2.8 Evolutionary-Institutionalist Perspective (EIP)

Antalet sympatisörer till detta perspektiv har ökat mycket de senaste åren, delvis tack vare Kinas framgångsrika transition som inte följde några av riktlinjerna i Washington Consensus⁷⁰. I Kina infördes reformerna långsamt, utökades gradvist och från början var det helt enkelt ett stort riskabelt experiment. En väsentlig skillnad mellan perspektiven är, hur de betraktar osäkerhet. I kontrast till Washington Consensus' påstående att reformer garanteras medföra effektivitetsvinster, som i modellen för kapitalistiska USA, framhäver EIP den totala osäkerheten kring transition och accentuerar ordningsföljden av reformerna. Flexibilitet hos experimentella förfarande prioriteras och strategin att

⁶⁷ Roland, 2000, s. 60

⁶⁸ Gros et al., 2004, s. 60

⁶⁹ Roland, 2000, s. 60

⁷⁰ Roland, 2000, s. 329

eventuellt kunna ändra, eller t.o.m. upphäva reformer, bör inkluderas. Detta är rena motsatsen till Washington Consensus som tar avstånd från partiella reformer⁷¹.

EIP framhäver även institutionernas centrala roll, regeringens roll som garant för säkerställande av lagar och äganderätter, utbredning av nätverk, och skapande av varaktiga företagsrelationer. EIP motsätter sig inte treenigheten hos Washington Consensus, det är det få som gör. De betonar istället vikten av institutionella stöttepelare för att *gynna* inträde, konkurrens och utfall på marknaden, och de anser att vid frånvaro av dessa stöttepelare riskeras fel resultat uppnås⁷².

2.9 Kritik och försvagning av ”Washington Consensus”

De i Washington; Världsbanken, IMF, medlemmar av amerikanska administrationen och kongressen samt övriga s.k. think-tanks godkände teorin, och ansåg den vara generellt applicerbar. Kriserna under senare delen av 90-talet i Ryssland, Asien, Brasilien och Mexiko har dock ifrågasatt teorin och kritiken har vuxit.

Det kritiska datumet för Ryssland var den 17 augusti 1998, på den s.k. ”svarta måndagen”. Rysslands avbetalningar av sina skulder uttryckta i rubler uteblev och de förklarade betalningsanstånd för sin ofantliga utländska skuld på US \$180 miljarder⁷³. Under påföljande år ägde en ofattbar kapitalflykt rum och allmän panik rådde då t.ex. människorna vid vissa tillfällen inte ens kunde ta ut pengar från banken. De s.k. nyryssarna bokstavligen flög ut med sina besparingar i resväskor till Cypern, Kanada, Schweiz och USA och fram till år 2000 försvann uppskattningsvis US \$150 miljarder ut ur landet⁷⁴. Nyryssar är en term för den stereotyp av nyrika ryssar i Ryssland efter sovjettiden. Det antyds ofta att de medel de använde för att bli så oerhört rika så snabbt, mestadels var kriminella och idag är nyryssarna offer för förakt och många ryska skämt⁷⁵.

⁷¹ Roland, 2000, s. 329

⁷² Roland, 2000, s. 333

⁷³ Florio, 2002, s. 375

⁷⁴ Goldman, 2003, s. 165. Summan pengar är osäker och ingen vet egentligen med säkerhet exakt hur mycket pengar som tvättades eller försvann ur landet, men US \$150 miljarder kan t.o.m. vara i underkant.

⁷⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/New_Russians

Ungefär ett år efter krisen, i augusti 1999 avslöjades diverse bedrägerier i samband med en undersökning utförd av FBI. IMF: s inblandning påvisades, då olagliga transaktioner utomlands upptäcktes, och det var antagligen det som fick Michel Camdessus, verkställande direktör i IMF sedan 13 år tillbaka, att avgå⁷⁶. Endast ett fåtal dagar senare avgick även Joseph Stiglitz från ämbetet som chefsekonom för världsbanken. Han kritiserade ljudligt IMF: s agerande i Ryssland och i Asien, samt ”Washington Consensus”.

Florio refererar till Williamsons lista över de faktorer som utgör basen för Washington Consensus, vilka är: fiskal disciplin, omprioritering av offentliga utgifter, skattereformer, finansiell liberalisering, unifierad valutakurs, handelsliberalisering, utländsk direktinvestering, privatisering, avreglering och slutligen äganderätt⁷⁷. Dessa nio kärninstrument låter så här i efterhand som självklara, men frågan är om man inte har missat något. Dessa reformer fordrar nämligen starka institutioner för att kunna ta vara på och förvalta reformernas följder på rätt sätt. Egentligen var det tal om en kraftigt försvagad statlig roll och öppnande för marknadens krafter. Detta är motsatsen till Stiglitz åsikt, som förvisso inte var främmande för ”Washington Consensus”, men snarare förespråkade en stark statlig roll med kompletterande och förstärkande egenskaper för marknadens framväxt. Han skyllde marknadsmisslyckanden, såsom naturliga monopol, produktion av offentliga varor, och svårigheten att nå marknadsjämvikt på, just bristen och asymmetrin av information⁷⁸. Stiglitz protesterade högt mot IMF: s agerande och även ekonomernas bristande intellektuella förmåga, och fick därmed snart många att tvivla på Washington Consensus. Att en mans åsikter kunde få en sådan genomslagskraft beror enligt Florio på att han befann sig *inom* Washingtons murar, d.v.s., han kritiserade den sida han själv var tänkt att stödja.

⁷⁶ Florio, 2002, s. 375

⁷⁷ Florio, 2002, s. 377

⁷⁸ Florio, 2002, s. 379

3. Privatisering i Ryssland

Hedlund påstår att inget annat transitionsland har fått så mycket ”tekniskt bistånd” som Ryssland⁷⁹. Utöver finansiellt bistånd fick de även politiskt stöd och var under en tid högst upp på G7-gruppens dagordning. All hjälp till trots har Ryssland ändå misslyckats med privatiseringen och målsättningen att genomgå en transition och bli en fullt accepterad marknadsekonomi.

3.1 Ryska federationen och Gajdar tar vid efter Rysslands förprivatisering

De dominerande diskussionerna under 1990-91, när Sovjetunionen var på väg att upplösas, hade som mål att: uppnå marknadsekonomi, stabilisera samt behålla Sovjetunionen som ett enat ekonomiskt område⁸⁰. Dessa mål motarbetades dock av Gorbatsjov, som fortfarande inte accepterade marknadsekonomi. ”Lagarnas inbördeskrig” som pågick väckte än mer motstånd. Kriget innebar att Sovjetunionens 15 republiker ville förklara självständighet och åberopa de egna lagarnas suveränitet, samtidigt som unionen åberopade sina lagar⁸¹. I detta skede, i slutet av 1991, utsåg president Jeltsin en provisorisk regering ledd av Jegor Gajdar, och delegerade uppgiften att planera reformer till de i regeringen. Gajdar begav sig tillsammans med ett tiotal yngre ekonomer till en avlägsen datja⁸², och några veckor senare hade de utarbetat en reformplan. Boris Jeltsin valdes till president för den nya ryska federationen⁸³ den 12 juni 1991. Michail Gorbatsjov, som i stort sett stod maktlös sedan den misslyckade kuppen att avsätta honom i augusti, avgick slutligen som statsöverhuvud i samband med den slutgiltiga upplösningen av Sovjetunionen den 25 december 1991⁸⁴.

Det faktum att Gajdar själv ett antal gånger har benämnt sina kollegor i den provisoriska regeringen ”kamikazepiloter”, avslöjar en hel del om deras halvhjärtade försök att vinna

⁷⁹ Hedlund, 2001b, s. 3

⁸⁰ Gros et al., 2004, s. 230

⁸¹ Gros et al., 2004, s. 230

⁸² En datja är ett sommarhus eller mindre lantställe.

⁸³ http://sv.wikipedia.org/wiki/Boris_Jeltsin

⁸⁴ <http://sv.wikipedia.org/wiki/Gorbatsjov>

stöd⁸⁵. Att regeringen valde att isolera sig och presentera sitt reformprogram först i slutet av februari 1992, då reformpolitiken redan pågått i två månader, kommenterade Gajdar i en intervju i *the Economist* våren 1992 med: ”Rent allmänt säger vi att ... Det är ert problem...”⁸⁶.

Privatiseringen i Ryssland utgjordes av tre olika faser, och föregicks av en förprivatisering, en så kallad ”commercialization stage” (1980-1992). Själva privatiseringen delas in i massprivatisering (1992-1994), kontantprivatisering (1994-1997) och ”case-by-case” privatisering (1997-nutid)⁸⁷. Eftersom massprivatiseringen är den viktigaste fasen, står den här i fokus. Gorbatsjov introducerade förprivatiseringen i mitten av 80-talet med de välkända termerna glasnost och perestrojka, d.v.s. *öppenhet* samt *politisk och ekonomisk omdaning*. Syftet med förprivatiseringen var att ackumulera kapital och förbereda inför privatiseringen.

3.2 Rysslands liberalisering

Ryssland liberaliserade priserna mycket plötsligt med en s.k. ”big bang” den 2 januari 1992, och effekterna lät inte vänta på sig. Den centrala kontrollen togs bort på omkring 90 % av detaljhandelpiserna, och 80 % av producentpriserna⁸⁸ och under de första dagarna skedde en prisökning på 300 %⁸⁹. KPI steg, och i januari slutet 1992 var det fyra gånger högre än slutet av december 1991, vilket motsvarade en ökning med 280 %⁹⁰. Prisstegringen var väsentligt högre än väntat och innebar stora problem för vidare reformplaner. Samtidigt var den pinsam för många ekonomer, vilka inte hade förväntat sig en så pass hög prisökning. Jeltsins opponenter fick vatten på sin kvarn och deras dominans i regeringen satte stopp för många av de planerade reformerna⁹¹.

⁸⁵ Sundström et al., 1996, s. 74

⁸⁶ Sundström et al., 1996, s. 74. Citat från *the Economist* den 25 april 1992, s. 20

⁸⁷ Kim et al., 2003, s. 14

⁸⁸ Sundström et al., 1996, s. 49

⁸⁹ Gros et al., 2004, s. 229

⁹⁰ Gros et al., 2004, s. 230

⁹¹ Gros et al., 2004, s. 232

Till de nya makthavarnas försvar bör påpekas att det redan rådde makroekonomisk obalans, vilken skulle komma att försvåra för stabiliseringspolitiken. Ryssland ärvt exempelvis ett mycket stort inflationstryck från Sovjetunionen. I Moskva tryckte man under året 1991 ca 140 miljarder rubel, vilket är att jämföra med de föregående 30 årens totala sedeltryckning på 134 miljarder rubel⁹². Det ledde inte till en inflation, eftersom staten kontrollerade priserna, vilka därför inte kunde röra sig uppåt. Istället skapades ett stort s.k. inflationsöverhäng.

I detta tumult i början av 1992 liberaliserades alltså priserna, vilket praktiskt taget var oundvikligt p.g.a. regeringens redan förlorade kontroll. Jämfört med t.ex. Polen, Tjeckien och Bulgarien hade Ryssland den överlägset högsta prisökningen, på 518 % det första kvartalet⁹³. Prisliberaliseringen ledde till en nästan fyrfaldig konsumentprisökning. Detta fick till följd att de reala lönerna sjönk till en tredjedel och att levnadsstandarden sjönk rejält⁹⁴.

Liberalisering har en tendens att följas av inflation, men orsaken är inte enbart prisliberaliseringen i sig utan snarare det monetära överskottet som pressar upp priserna liksom de normala kreditmekanismerna, vilka förlorar sin funktion om inte penningmängdens tillväxt begränsas⁹⁵. Egentligen finner Gros et al. att det vore mer korrekt att tala om ett hopp i prisnivån istället för inflation, men de antar att diskussionen antagligen har förts i termer av inflation för att undvika förvirring. En prisnivåökning var givetvis väntad, men av alla transitionsländer avsåg den grävsta missberäkningen Ryssland. IMF förväntade sig ett penningöverskott på 50 %, men det blev, som innan nämdes, i realiteten runt 300 %⁹⁶. Statens finanser förvärrades, och Rysslands extremt stora statsskuld på 10 % över nationalinkomsten växte p.g.a. att de bl.a. inte kunde stå emot att höja lönerna, vilket spädde på inflationsspiralen.

⁹² Sundström et al., 1996, s. 59

⁹³ Gros et al., 2004, s. 231

⁹⁴ Gros et al., 2004, s. 232

⁹⁵ Gros et al., 2004, s. 112

⁹⁶ Gros et al., 2004, s. 87

Handelsliberaliseringen började 1992 med att administrativa kontroller på importen togs bort och importsubventioner infördes. I takt med att subventionerna successivt minskades, ökade också importtullarna därefter. Tullarna låg år 1996 på i genomsnitt 13-14 %, och först fr.o.m. år 2001 reducerades tullarna på många varor⁹⁷. Beträffande exporten, liberaliserades den officiellt 1994. Många restriktioner lättades dock först på 1996, vilka sedan i samband med den finansiella krisen 1998 åter skärptes. Exportskatter infördes igen på olja, naturgas och vissa andra varor⁹⁸.

Liberaliseringen utgjordes av två dimensioner, en intern- och en extern liberalisering. Den förstnämnda ämnade skapa en fungerande penningekonomi inom landet, medan den externa liberaliseringen skulle ta bort hinder såsom utländsk handelsmonopol och icke-konvertibel valuta⁹⁹. Hedlund menar att dessa faktorer hade avskiljt Ryssland från att agera på världsmarknaden. Liberaliseringen fullbordades emellertid inte och därför uppstod problem och bieffekter, som bidrog till misslyckandet.

3.3 Rysslands privatisering

Det ryska statsprivatiseringsprogrammet godkändes i december 1991 av ”the Presidential Decree (förordning)”. Det var ett mycket viktigt dokument, som utgjordes av följande mål¹⁰⁰:

- Minska statliga subventioner till företag och skapa en bred bas för de aktieägarna med ekonomiskt intresse för reformers framgång.
- Förbättra företagets effektivitet genom att rätta sig efter behoven hos ägarna i den privata sektorn.
- Utveckla en begynnande infrastruktur på den kapitala marknaden för att mobilisera de nödvändiga kapitala resurserna i Ryssland.

⁹⁷ <http://www.nek.lu.se/Appl/upps/fil/7004.pdf> s. 17

⁹⁸ <http://www.nek.lu.se/Appl/upps/fil/7004.pdf> s. 18

⁹⁹ Hedlund, 2001b, s. 8

¹⁰⁰ Chubais et al., 1994, s. 1

På grund av politiskt motstånd och en allmänt skeptisk attityd, var programmet för komplicerat och inget av dess mål uppnåddes helt. Det som ändå lyckades någorlunda, var de småskaliga företagen, där ca 70 %, d.v.s. mer än 85 000 restauranger, småbutiker och caféer, övergick till privat ägo¹⁰¹. Först ägde en insiderprivatisering rum, då anställda fick chansen att köpa andelar i företagen och erbjöds förmåner som exempelvis 30 % rabatt på slutpriset¹⁰². Tanken var att detta skulle öka incitamenten och att de med kunskap i företagen skulle kunna delta. Därefter följde en massprivatisering som här redogörs för i tre steg.

3.3.1 STEG 1: Beräkning av statens egendomar och kupongvärdet

Goskomimushestvo, statens kommitté för förvaltning av ägande, beräknade värdet av statens egendomar i form av företag till 150 miljarder rubler i 1991 års priser, och dividerade de med landets befolkning på ca 150 miljoner. Det resulterade i kuponger med ett nominellt värde på 10 000 rubler¹⁰³.

Rysslands industriföretag utgjordes mestadels av stora eller mellanstora företag med fler än 200 anställda. Dessa firmor sysselsatte 95 % av den industriella arbetskraften och deras produktion stod för hela 95 % av den totala andelen¹⁰⁴. I enlighet med presidentförordning nr. 721, infördes en tvångsmässig privatisering av företag med mer än 1000 anställda eller med ett bokföringsvärde på fasta tillgångar överstigande 50 miljoner rubler¹⁰⁵. Däremot fick de mellanstora företagen med färre anställda eller lägre bokföringsvärde valfriheten att inte privatiseras. Dessutom kunde underavdelningar av stora företag själva avgöra huruvida de önskade en privatisering eller ej, förutsatt att de självständigt kunde definieras som ett stort eller mellanstort företag. Totalt planerades 29 000 företag att privatiseras. Enligt programmet skulle minst 29 % av företaget säljas ut via kupongauktioner, men i realitet låg siffran på närmare 20 %. Det allra första steget i processen är samgåenden till kooperativ eller registrering av andelsbolag. Denna

¹⁰¹ Chubais et al., 1994, s. 2

¹⁰² Chubais et al., 1994, s. 2

¹⁰³ Kim et al., 2003, s. 15

¹⁰⁴ Hare et al., 2002, s. 2

¹⁰⁵ Chubais et al., 1994, s. 2

kooperation kan framställas som utbudet, medan privatiseringscheckarna i form av kuponger, utgör efterfrågan¹⁰⁶.

Anatolij Tjubajs, ordförande i GKI, har angående behovet av kupongprivatiseringen sagt:

Voucher privatization...was a large-scale programme largely of a socio-political rather than an economic character. It was a fundamental means to create the social-political preconditions for solving economic problems¹⁰⁷.

3.3.2 STEG 2: Kupongutdelning, fyra valmöjligheter och viktiga auktioner

Kuponger blev det allra viktigaste instrumentet och gavs ut gratis (egentligen för 25 rubler/stycket¹⁰⁸) till alla medborgare i den ryska federationen födda före den 30 september 1992. Under en fyramånadersperiod övervakade GKI utdelningen av ca 144 miljoner kuponger till 99 % av befolkningen. Medborgarna kunde i princip välja mellan fyra olika sätt att agera¹⁰⁹:

1. Byta kupongen mot en andel i en kuponginvesteringsfond
2. Sälja dem på gatan
3. Byta dem för en andel i ett privat företag eller aktiebolag
4. Inte göra något alls

Det första alternativet var det vanligaste p.g.a. att många hellre överlät till experter i investeringsfonder att fatta besluten, då de själva var osäkra på vilka företag som var bra. Nästan en tredjedel av alla kuponger hamnade i dessa fonder, som sedan deltog i auktioner för att erhålla andelar i privata företag¹¹⁰. Det andra alternativet var möjligt, eftersom kupongerna var överförbara. Således uppstod en sekundär mycket likvid marknad, vilket medförde att kupongpriset hade stigit till 40 000 rubler i juni 1994. Det tredje alternativet var det som krävde mest kunskap och personligt agerande, och tyvärr

¹⁰⁶ Chubais et al., 1994, s. 2

¹⁰⁷ Hare et al., 2002, s. 2

¹⁰⁸ Hare et al., 2002, s. 3. Priset på 25 rubler motsvarade väldigt lite och var bara en symbolisk summa.

¹⁰⁹ Kim et al., 2003, s. 15

¹¹⁰ Kim et al., 2003, s. 15

var andelen som valde detta alternativ lägre än förväntat. Alternativ nummer fyra innebar att kupongerna blev värdelösa vid utlöpande giltighetstid. Denna tid var satt till årsskiftet 1993, men förlängdes senare med ett halvår¹¹¹.

Auktionerna kom att spela en väsentlig roll i privatiseringsprocessen, delvis på grund av att de var förenade med en utvecklad legalitet¹¹². Ungefär 700-900 regionala och nationella auktioner hölls varje månad, där de nationella, eller s.k. ”all-russian” auktionerna, inte har haft någon motsvarighet någon annanstans i världen. Stora olje- och gasföretag, som till exempel Likhachev (ZIL¹¹³), Uralmash, Bratsk Aluminum, och Yuganskneftegas såldes tidigt via auktionssystemet, och i juni 1994 såldes även hela Rysslands elektricitetsföretag (“Common Energy System Russia”). I samband med auktionerna uppkom även de tidigare nämnda kuponginvesteringsfonderna, som gav medborgare möjligheten att investera utan att behöva välja ut enskilda aktier. I utbyte mot kuponger gav investeringsfonderna ut icke-inlösbara aktier, som kunde bytas helt fritt. Betydelsen av dessa investeringsfonder sträckte sig långt, t.o.m. längre än privatiseringsprocessen i sig. De baserades på privat äganderätt och tanken var att de skulle ackumulera resurser och uppmuntra professionella investeringar¹¹⁴.

3.3.3 STEG 3: ”Lease buyouts” och ”Loans for shares”

Det tredje steget i privatiseringsprocessen var ”lease buyouts”¹¹⁵, som ledde till än större andelar för insiders. Staten höll tillbaka genom att inte privatisera ca 30 % av företagen. Av de kvarvarande aktierna som stod till förfogande för icke-anställda (outsiders), var programmet utarbetat på så sätt att en maximal spridning av ägande skulle uppnås. Lagstiftningens gränser för möjlighet till ny kuponginvesteringsfond var att innehav av aktier i ett företag ej fick överstiga 10 %¹¹⁶.

¹¹¹ Chubais et al., 1994, s. 2

¹¹² Chubais et al., 1994, s. 3

¹¹³ <http://www.abc.se/~m9805/eastcars/showbrand.php?brand=zil&lang=sv>. Zavod Imeni Lihacheva, Lihachevs fabrik, hette innan ZIS, Stalins fabrik. De tillverkar främst limousiner, ämnade för eliten.

¹¹⁴ Chubais et al., 1994, s. 4

¹¹⁵ Den bästa svenska översättningen är arrendeavtalsfriköp. buy out = köpa fri, köpa ut. lease = arrendekontrakt, arrendera, hyra, hyresavtal

¹¹⁶ Earle, 1996, s. 24

Dessvärre blev det ingen betydande spridning i ägandet. En studie utförd av Earle och Estrin (1997), påvisade att de metoder som användes vid privatiseringen i Ryssland delvis är ansvariga för den heterogena ägarstrukturen. I deras studie organiserades data beträffande ägande dualt efter ”identitet” och ”koncentration” och Rysslands förutsättningar var jämfört med många andra länder, undermåliga. Rysslands brist på utvecklade finansiella marknader, institutioner och rättssystem gjorde att kostnaderna att övervaka, mäta och införa kontrakt blev extremt höga. Därtill påpekar Earle att konkurrensen var näst intill obefintlig inom många områden och ökningen av skaldelningsaffärer var ett resultat av nedbrytning av statlig kontroll¹¹⁷. En konsekvens av statens minskade kontroll är det sista momentet i privatiseringen ”loans for shares”, som bankägarna initierade för att hjälpa regeringen minska sitt budgetunderskott. ”The big seven” på ryska kallade semibankirschichina¹¹⁸, lånade ut pengar till regeringen med förbehållet att de som säkerhet skulle få andelar (shares) av regeringens aktiekapital i några av de större företagen som regeringen ändå planerade att sälja. När regeringen inte kunde betala tillbaka lånen, blev de sju affärsmännen företagens nya ägare. Hedlund menar att denna process medförde att även statens kronjuveler, de mest värdefulla företagen, förlorades¹¹⁹.

3.3.4 Resultat och kritik av privatiseringen

Statistik beträffande antal privatiserade företag är extra bristfällig och följaktligen svår att jämföra över tid. Goskomstat, statens kommitté för statistik, uppger att ca 700 000 nya privata företag bildades och att dessa, i oktober 1993, stod för 11,5 % av sysselsättningen i Ryssland. Det är emellertid tänkbart att det sanna antalet troligen var det dubbla, beroende på omfattande skatte- och registreringsfusk¹²⁰. Toppnoteringen på 896 000 privata företag nåddes år 1994 och har sedan dess inte överstigits. År 2000 uppgick antalet registrerade småföretag till 891 000, vilket åtminstone är nära rekordet från

¹¹⁷ Earle, 1996, s. 25

¹¹⁸ ”The big seven” var sju män som hjälpte Jeltsin med sin presidentkampanj och Jeltsin tackade dem genom att ge dem värdefulla ryska företag. Semibankirschichina är en ordlek, syftandes på de sju (семь på ryska) boyars (Semiboyarschchina) som agerade som en regering efter det att tsaren Vasily Shuisky störtades år 1610. Goldman, 2003, s. 2

¹¹⁹ Hedlund, 2000, s. 12

¹²⁰ Åslund, 1995, s. 263

1994¹²¹. I jämförelse med andra östeuropeiska länder är antalet väldigt lågt och den ryska utvecklingen var långsammare än i många andra länder. En förklaring kan vara att små företag har hämmats och motarbetats av både kriminella och korrupta inom statsapparaten. Åslund anser att det som privatiseringen kritiserats mycket för, är den utbredda korruptionen den föranlett, att den inte var ”riktig” då den inte ledde till en ordentlig omstrukturering samt att insiderägandet blev för stort¹²². P.g.a. svag monetär politik och svaga budgetrestriktioner, presterade de ryska företagen relativt väl under 1992-1993. De kände sig därför inte, ägarskiftet till trots, tvungna att omstrukturera. Det statliga privatiseringsprogrammet baserades förvisso på en fri utdelning av kuponger till alla medborgare, men innebar i första steget stora fördelar för de anställda i företagen. Earle hävdar att därför var ett extremt högt insiderägande oundvikligt¹²³.

Faktum är att idag är större delen av Rysslands ekonomi i privata händer, men de tillgångar med mest värde och makt, gavs mer eller mindre bort till den grupp affärsmän som idag utgör en politiskt inflytelserik oligarki¹²⁴. Dessutom är befolkningen medveten om den korrupta processen, vilket har minskat förtroendet för den ryska regeringen. Ändå anser Anders Åslund, rådgivare till Jeltsin åren 1991-94 tillsammans med Jeffrey Sachs¹²⁵, att privatiseringen är det mest framgångsrika i Rysslands transition. Detta grundar han på att privatiseringen, från att ha varit bannlyst under kommunismens tid, numera är ett faktum¹²⁶. Under en relativt lång tid fanns det inget ord i ryskan för *privat* och än mindre för *privatisering*. Privat ägande var främmande för en ryss och i början användes ett ord som betydde avstatisering¹²⁷, för att senare ersättas av det standardiserade privatizatsija. Det snarlika ordet prikhvatizatsija betydde ironiskt nog ”roffa åt sig” och har sedan privatiseringen använts i dagligt tal.

¹²¹ Goldman, 2003, s. 212. En not i Goldman anger att enligt källan Ekonomika i Zhizn' uppger endast 879 300 registrerade företag.

¹²² Åslund, 1995, s. 268

¹²³ Earle, 1996, s. 23

¹²⁴ Gros et al., 2004, s. 237

¹²⁵ <http://www.nysol.se/eap/kampanjer/synarki/kjell1.htm>

¹²⁶ Åslund, 1995, s. 223

¹²⁷ Razgosudarstvlenie = destatization, Åslund, 1995, s. 271

3.4 Rysslands stabilisering

Rysslands stabiliseringsstrategi var i stora drag densamma som i andra östeuropeiska länder menar Roland, men skillnaden är bl.a. att Polen lyckades väldigt väl med sin strategi, tack vare viktiga politiska restriktioner¹²⁸. Rysslands stabiliseringsprogram var uppbyggt på fyra delar: 1. Tydlig minskning av den ryska centralbankens kredittillväxt, 2. Minskning av budgetunderskottet, 3. Användning av utländsk finansiering för att täcka budgetunderskottet, och tillhandahålla fonder för företag som tidigare erhöll subventioner och 4. Pris- och handelsliberalisering¹²⁹.

De största problemen var penningtillväxten och det stora budgetunderskottet. En finansiell stabilisering är nödvändig för att en transformation ska kunna fortgå. I början av 1993 var den månatliga inflationen 30 %, budgetunderskottet uppgick till nästan en femtedel av BNP, den utländska skuldsättningen hade ökat till 80 miljarder dollar samt statens guld- och hårdvalutareserver var uttömda¹³⁰. Efter påtryckningar från IMF, tvingades RCB att samarbeta med Finansministeriet och begränsa de redan tilltagande centrala krediterna för att försöka få ner inflationen till ensiffrigt tal. Tack vare samarbetet fick Ryssland US \$1,5 miljarder i Systemic Transformation Facility (STF) från IMF.

Ett annat problem rörde banksystemet, vilket än idag är ett överhängande problem. RCB borde transformeras till en riktig centralbank. Boris Fedorov, f.d. premiärminister, finansminister, och f.d. minister i duman, menar att det var ett misstag att organisera de tidigare lokala förgreningarna i RCB till mer eller mindre kontantcentrum. Följaktligen var endast de högre instanserna på oblast-, nationell- och stadsnivå, auktoriserade att utföra övervakning. Det innebar att en anställd på RCB hade ca 50 stycken kommersiella banker att övervaka¹³¹. Detta förklarar i viss mån bristen på transparens och svårigheterna med kontroll av den finansiella stabiliseringen.

¹²⁸ Roland, 2000, s. 171

¹²⁹ Fischer, 1994, s. 10

¹³⁰ Fedorov, 1994, s. 26

¹³¹ Fedorov, 1994, s. 30

3.5 Formella/informella normer och kontaktnätverk

Ekonomisk legalitet syftar främst till lagar som kontrakt -, skatt -, och konkurslagar. Ständiga lagändringar och diskreta anpassningar är villkor som Ryssland oundvikligen har ärvt från den sovjetiska planekonomin. Trots skapande respektive avskaffande av diverse nya lagar, har Ryssland misslyckats med att skapa legalitet. Formella normer kan förändras från en dag till en annan, medan de informella normerna begränsas av traditioner, vanor och beteendemönster, vilka tar lång tid att inverka på. Eftersom en typisk ryss aldrig har känt sig trygg i lagens händer har han fått skapa egna regler och bygga upp kontaktnätverk. I Ryssland kallas detta nätverk där man bildar sitt eget kontaktnät för *blat*. I frånvaro av ekonomisk legalitet blir människan beroende av informella kontakter och deras förtroende. Några aktörer, som kommer att förklaras mer senare, är *tolkatji* eller ”pushers”, vilka exemplifierar de nät av horisontella kontakter som kompletterar och dessutom står i stark kontrast till den multilaterala opersonliga handeln karaktäristisk för marknaden¹³². Litwack påstår att det mer eller mindre är allmänt accepterat att en skicklig manager inte klarar sig utan en *tolkatji* att förlita sig på och utan att konstant bryta mot lagen¹³³.

Vertikala förhållanden är också betydelsefulla, då underordnade ger sina överordnade eller de i partiapparaten, gåvor. De är inte att betrakta direkt som mutor utan mer som investeringar i ett långsiktigt förhållande. Motsvarande nätverk till Rysslands *blat* återfinns bl.a. i Kina, där de kallas *guanxi*¹³⁴. Xin et al. påpekar att *guanxi* inte har någon negativ intonation och det fungerar effektivt, så länge kontaktnätet inte växer sig för stort. *Blat* i Ryssland har emellertid inte en lika positiv intonation.

Litwack påpekar att skillnaderna mellan de personliga, horisontella kontaktnäten, och en marknadsekonomi inte är speciellt stora. Han frågar sig om de inte egentligen skulle kunna utgöra basen för en marknadsekonomi. Marknader existerar i själva verket redan och de måste bara legaliseras, expanderas och förbättras. Kanske är problemet det, att

¹³² Litwack, 1991, s. 80

¹³³ Litwack, 1991, s. 80

¹³⁴ Xin et al., 1996, s. 1642

man inte börjar med ett tomt hus, utan har för mycket som måste rivas eller renoveras innan det kan byggas upp på nytt med rätt virke. Litwack nämner här två problem. För det första är institutioner ämnade att stödja legaliteten, och de måste även främja flexibla, ofta opersonliga handelsrelationer för att uppmuntra samarbete. För det andra måste rena vinstmotiv ersätta det gamla fenomenet präglad av utjämning (jämställande), på ryska känt som *uravnilovka*¹³⁵. Det bör inte längre vara nomenklaturen och partimedlemmarna som motiverar vinster och den ekonomiska aktiviteten.

3.6 Privatiseringens konsekvenser

3.6.1 BNP- ras, fattigdom och inkomstfördelning

Mellan åren 1991-1996 föll BNP med 40 %. Rysslands BNP-minskning var en av de största bland de postsovjetiska republikerna, där intervallet för transitionsländer låg mellan 11 % i Polen och 57 % i Litauen¹³⁶. I samband med BNP-minskningen sjönk produktiviteten och anpassningar på arbetsmarknaden hade en direktpåverkan för medborgarna. Trots att BNP minskade så drastiskt ökade inte arbetslösheten lika kraftigt utan många behöll sina jobbkontrakt, men däremot betalades lönerna inte ut i tid¹³⁷. Efter att ha gjort en fallstudie av staden Taganrog drar Gustafsson och Nivorozhkina slutsatsen att fattigdomen har ökat under perioden 1989-2000, och att inkomstfördelningen har blivit mer orättvis, samtidigt som fler människor befinner sig under fattigdomslinjen. En försvårande faktor är dock att pålitligheten beträffande statistik för BNP är låg, vilket exemplifieras av att bl.a. årsresultaten revideras flera gånger. Dessutom försvåras inblicken i statistiken av den växande tjänstesektorns andel av BNP och den snabbt ökande inofficiella sektorn, vilken består av privata firmor och privatiserade statliga företag¹³⁸.

¹³⁵ Litwack, 1991, s. 84

¹³⁶ <http://www.worldbank.org/research/journals/wbro/obsfeb98/pdf/article3.pdf>, s. 39

¹³⁷ Gustafsson, et al., 2004, s. 749

¹³⁸ <http://www.worldbank.org/research/journals/wbro/obsfeb98/pdf/article3.pdf>, s. 39

Prisliberaliseringen respektive handelsreformerna har avsevärt minskat knappheten, respektive ökat volymen och kvalitén på varorna¹³⁹. Undersökningar hävdar att nettovälfärden, trots reala inkomstminskningar, har ökat till viss del tack vare att köandet försvunnit. Då tas emellertid ingen hänsyn till fördelningsaspekter, vilka bör inkluderas i syfte att mäta fattigdom¹⁴⁰.

Vid inflation uppstår alltid vinnare och förlorare. Enligt Sundström är förlorarna i det ryska samhället det ”vanliga folket” med fasta inkomster. De erhöll fasta löner och diverse transfereringar, men fick nu istället sjunkande realinkomster samtidigt som besparingarna på banken nästintill raderats p.g.a. inflationen¹⁴¹. Folket, som i årtionden varit beroende av staten för sin grundtrygghet, stod nu, ensamma och fattiga på gatan. Enligt en undersökning framgår att de rikaste 20 % av befolkningen tillsammans hade 41,6 % av inkomsterna, medan den fattigaste femtedelen delade på knappt 6 % av de totala inkomsterna. Detta förvärrades ytterligare något och 1995 var siffrorna, 46, 9 respektive 5,5 %¹⁴². I Eurobarometern år 1996 tillfrågades ryssarna om deras inställning till marknadsekonomi, och endast 19 % var positiva, medan 62 % ansåg att marknadssystemet var direkt ”skadligt”¹⁴³.

3.6.2 Korruption och kriminalitet

I en rapport från Transparency International om korruption hamnar Ryssland på plats nummer 126, tillsammans med länder som bl.a. Niger och Sierra Leone¹⁴⁴. Nikolaj Petrakow, ekonomiprofessor vid Moskvas vetenskapsakademi och rådgivare till dåvarande president Gorbatsjov, kommenterar den växande korruptionen i Ryssland.

¹³⁹ <http://www.worldbank.org/research/journals/wbro/obsfeb98/pdf/article3.pdf>, s.40

¹⁴⁰ <http://www.worldbank.org/research/journals/wbro/obsfeb98/pdf/article3.pdf>, s. 40

¹⁴¹ Sundström et al., 1996, s. 156

¹⁴² Sundström et al., 1996, s. 161

¹⁴³ Sundström et al., 1996, s. 162

¹⁴⁴ Artikel i *Der Spiegel*, 2005, s. 114

Han medger att man, utan några som helst akademiska kvalifikationer, inom kort kan bli miljardär. Dessutom säger han att kapitalisterna i Ryssland mer eller mindre utsågs av statstjänstemän efter privatiseringen, och därefter utvecklades ett beroende¹⁴⁵.

En undersökning har visat på att korruption har negativ påverkan på investering och tillväxt. Det har även konstaterats att utländska investeringar minskar samt att transaktionskostnaderna ökar istället för minskar vid korruption¹⁴⁶. Ytterligare studier förevisar att faktorer som t.ex. protestantiska traditioner, hög öppenhet vid handel, en enhetlig stat och en lång tid som demokratiskt land minskar korruption. Vad som med säkerhet orsakar korruption är oklart, men än så länge är det inte bevisat att hög beroendegrad av råmaterial och ökning av löner för regeringsanställda, skulle öka respektive minska graden av korruption¹⁴⁷. Båda dessa förekommer i Ryssland, men skulle alltså inte utgöra någon skillnad. Uppskattningsvis betalades det år 2005 i Ryssland mutor motsvarande US \$320 miljarder¹⁴⁸. Syftena med mutor kan vara allt från att komma in på universitetet, till att slippa göra militärtjänst i Tjetjenien.

Fedorov sa i en intervju i april 2004, utförd av Center for Defense Information¹⁴⁹:

... I can confirm that for the majority of people, traditionally liberal values are still far away. Everyone is worried about how to earn a living. However I think that the main issues are not economic or even purely political they are, whether we will have real courts or you can just make a call and bribe the politicians, whether the police will protect us or try to make money on us, whether the officials work for the state or continue to enrich themselves while drawing small salaries. These are the principle issues. No progress has been made on these issues in the last 15 years and we do not know right now if the declarations and the promises we heard are serious. There is as yet no serious evidence to that effect.

Kriminaliteten, som visserligen var hög redan i Sovjetunionen, har ökat enormt i Ryssland efter privatiseringen. P.g.a. fattigdom, utbredd alkoholism och drogmissbruk, maffiaverksamhet m.m. är det inte konstigt att Ryssland betraktas som ett farligt land.

¹⁴⁵ Artikel i *Der Spiegel*, 2005, s. 114

¹⁴⁶ Roland, 2000, s. 187-188

¹⁴⁷ Roland, 2000, s. 188

¹⁴⁸ <http://www.rferl.org/featuresarticle/2005/12/0f89e17e-d43d-42e7-b325-fd3a76fcbfce.html>. Ca 2500 miljarder svenska kronor.

¹⁴⁹ <http://www.cdi.org/russia/johnson/8153-16.cfm>

År 1986 fanns det ca 15 000 mördare i hela Sovjetunionen, medan Ryssland år 2000 hade nästan 32 000 mördare¹⁵⁰. Den stora ökningen kan ha flera orsaker, som högre grad av rapportering, förändringar inom rättsväsendet, synen på mördare i krig o.s.v., men att kriminaliteten har upptrappats är tydligt. I ett land med kriminalitet, korruption och mäktig maffia, är det väldigt svårt att skapa förtroende och legitimitet för rätts- och ekonomiska systemet.

Avslutningsvis sammanfattas det centrala problemet i korrupta länder, med eliter som besitter för stor makt speciellt centrerad hos staten, av ett citat från North¹⁵¹:

How does one get the state to behave like an impartial third party?

¹⁵⁰ Roland, 2000, s. 178

¹⁵¹ North, 1990, s. 58 citerad av Litwack, 1991, s. 88

4. Vad gick fel?

I detta kapitel tas ett antal faktorer och huvudaktörer upp, vilka möjligen kan ha haft en inverkan på reformerna och det misslyckande som privatiseringen och transitionen till en marknadsekonomi dessvärre måste rubriceras som. Dessutom kommer valet att benämna privatiseringen i Ryssland för *piratisering* styrkas med konkreta exempel.

Till en början ansågs privatiseringsprogrammet ha lyckats, eftersom stora delar av den statliga sektorn hade övergått till den privata sektorn. I en artikel från mitten av 1993 skriver Tjubajs och Visjnevsjkaja att den största politiska kampen är över, att privatiseringen har avslutats och att motståndarna lider nederlag¹⁵². I de sista raderna av deras framtidsaspekter framhåller de vikten av att skapa icke-statliga institutioner för att stödja de privata företagen och att dessa institutioner är ekonomiskt och politiskt grundläggande för landet och hela världen¹⁵³. Detta vittnar om insikt om vad som behövdes, men det saknades kunskaper och ambitioner för att inrätta dessa institutioner och skapa ett stabilt legalt system med skydd för privata företag.

Av de tre huvudkomponenterna i transitionen innebar privatiseringen de mest omfattande reformerna och de mötte stora svårigheter. P.g.a. institutionella brister och andra faktorer, som hade mer påverkan än man anat, gick privatiseringen fel i den mening att diverse intressegrupper fick allt för stort utrymme att agera. Programmet ”loans for shares” är ett tydligt exempel på intressegruppers agerande, som resulterade i än mer pengar och makt för oligarkerna. Privatiseringen resulterade i för stor andel insiderägande, och kupongprivatiseringen med sina investeringsfonder medförde inte den kapitalackumulation man förväntade sig. Litwack har listat upp fem större hinder som kan förklara svårigheterna för reformer: 1. Det gamla ledarskapets rykte och adaptiva förväntningar, 2. Ideologi, 3. Personliga förbindelser och skattefusk, 4. Tidsinkonsekvens i ett transitionsprogram och instabilitet i en transitionsperiod, 5. Regional autonomi och uppdelning av ansvar.

¹⁵² Vishnevskaya et al., 1994, s. 99

¹⁵³ Vishnevskaya et al., 1994, s. 100

Dessa fem punkter kommer, i modifierad form, att appliceras på Ryssland för att därigenom försöka förklara varför privatiseringen och reformerna i Ryssland gick fel.

4.1 Punkt 1: Gajdars reformer motarbetades av ”de gamla kommunisterna”

Det allra första misstaget Gajdars regering begick, var att behålla eliten av gamla militära kommunister i parlamentet. Trots att regeringen föreslog reformer à la ”big bang”-metoden, dominerades det ryska parlamentet (Supreme Soviet) av äldre representanter, som motsatte sig reformerna då de insåg att de skulle missgynnas. Således neutraliserades regeringens makt vid beslutfattanden och många reformer implementerades inte alls¹⁵⁴. Att hela tiden segla i motvind, eller snarare i kastvindar, styrda av olika individers personliga vinningar, är för svårt och improduktivt i längden.

Den ryska regeringen, som var en av aktörerna i privatiseringen, spelade oundvikligen en stor roll. Utöver presidenterna, Gorbatjov (statsöverhuvud i Sovjetunionen 1985-91), Jeltsin (1991-99), och Putin (2000-), har diverse reformister och många i partiapparaten på ett eller annat sätt medverkat i beslutfattanden. Vissa förordningar hade redan införts under Gorbatjovs tid, åtminstone formellt sett. Dåvarande president Michail Gorbatjov, godkände förordningen om privat- och kooperativ handel den 19 november 1986, och denna infördes i praktiken först den 1 maj 1987. Därefter blev det tillåtet för anställda att, åtminstone under mindre upptagna tider, hyra statliga fabriksfaciliteter¹⁵⁵.

Jeltsin höll, i oktober 1991, ett tal om det elementära i en transformation, samtidigt som Gorbatjov fortfarande var Sovjetunionens statsöverhuvud. Brezjnevs konstitution, som fortfarande var kvar och definierade den ”sovjetiska parlamentarismen”, förnekade bl.a. maktindelning¹⁵⁶. Csaba påpekar att det är underligt att samma institutioner, med samma toppledare, plötsligt förvandlas från hängivna kommunister till hängivna demokrater och patrioter¹⁵⁷. Man kan fråga sig hur genuina dessa demokrater var och huruvida mycket

¹⁵⁴ Gros et al., 2004, s. 60

¹⁵⁵ Goldman, 2003, s. 78

¹⁵⁶ Csaba, 1995, s. 216

¹⁵⁷ Csaba, 1995, s. 216

agerande egentligen mer var ett spel för gallerian. Trovärdigheten och legitimiteten hos kommunistpartiet drabbades hårt redan under glasnost och perestrojka. Det ryska folket har dåliga erfarenheter av reformer och ledarskapet har inget bra rykte, p.g.a. konstant brutna löften och att då behålla det gamla ledarskapet var olämpligt. Samhället var präglad av ett uravnilovka (jämställande) och att det sattes i system att bryta mot lagar och restriktioner, där skrivna åtaganden ignoreras¹⁵⁸. Lagarna som inrättades för att skydda fast beskattning hade målet att eliminera uravnilovka, men bröts mot gång på gång¹⁵⁹. Till följd av att legalitet är beroende av befolkningens förtroende, ändras deras tillit i långsam takt och deras adaptiva förväntningar finns alltid där.

4.2 Punkt 2: Ideologi- historisk prägel

Punkt nummer två hör i viss mån ihop med den första punkten som innebär att *ideologin* i Ryssland, såväl som i andra socialistländer, alltid har varit mot privata entreprenörer och spekulanter. Entreprenörer i Ryssland kunde många gånger vara rädda, inte bara för den politiska eliten, utan även för grannar, som tog lagen i egna händer¹⁶⁰. Dessutom har den ryska medborgarens situation jämfört med andra postsovjjetiska republikers invånare varit annorlunda. Detta har framför allt har påverkat deras nationsbildning, vilken påbörjades automatiskt när Ryssland blev en egen nation och samtidigt som privatiseringen implementerades.

4.2.1 Från förbud till uppmaning av privata initiativ blev en chock utan terapi

Det ständiga undertryckandet av privata initiativtaganden under de mer än 70 åren av kommunism, har satt mer prägel än vad många hade räknat med. Stommen i en marknadsekonomi, d.v.s. entreprenörskapets mentalitet och kompetenser, har inte fått existera. Än längre bak i tiden, men ändå en viktig faktor är den våldsamma tvångskollektiviseringen som trängde tillbaka alla individuella marknadsinitiativ¹⁶¹.

¹⁵⁸ Litwack, 1991, s. 84

¹⁵⁹ Litwack, 1991, s. 86

¹⁶⁰ Litwack, 1991, s. 84

¹⁶¹ Zhukov, 1992, s. 2

Under tsartiden försörjde mindre agrara marknader i alla fall kapitalister och arbetare i staden, men i och med transformationen till kolchoser försvann alla tendenser till socialt organiserade mekanismer.

I och med privatiseringens reformer och plötsliga uppmaningar till privata incitament chockades den ryska individen. För många ryssar, kom denna förändring plötsligt och få förstod egentligen inte vad det innebar, men vissa insåg däremot kvickt sina chanser. Den snabbt framväxande bourgeoisien är inget unikt för Ryssland, utan är karakteristiskt för många länder med liknande historiska traditioner, då dessa karakteriseras av inget eller enbart svagt stöd av privat äganderätt, entreprenörskap och institutioner¹⁶². Med en knappt existerande privat sektor, blev regeringens roll i Ryssland att mobilisera och därefter allokera resurser än mer betydelsefulla. Problematiken i Ryssland var alltså att en decentralisering inte var tillräcklig för att generera sparande och investering, eftersom grundförutsättningarna inte fanns.

4.2.2 Nationsbildning och ryssarnas situation

I jämförelse med andra länder i transition, och även med andra postsovjetiska republiker, belyses de nackdelar Ryssland hade i och med att de var ett multietniskt, splittrat land, där befolkningen hade *svaga* nationalistiska känslor för sitt land. Ryssland var inte längre den ledande centrala republiken i det gigantiska Sovjetunionen, utan var nu ”bara” Ryssland. Dessutom fanns det skillnader mellan ryssarnas förutsättningar och t.ex. Ukrainare eller Uzbeker, dels p.g.a. den ryska individens kulturhistoria och dels avsaknaden av ett eget språk att förena dem. Ryska talades av i stort sett hela Sovjetunionens befolkning och var det s.k. interetniska kommunikationsspråket. Den oerhörda multietniciteten i Sovjetunionen (USSR)¹⁶³ orsakade svårigheter på många nivåer, och individens förutsättningar var ofta beroende av nationalitetstillhörighet. Principen om nationell jämlikhet efterlevdes inte, vilket den administrativa hierarkin

¹⁶² Zhukov, 1992, s. 3

¹⁶³ USSR är förkortningen för ”The Union of Soviet Socialist Republics”. På ryska; Союз Советских Социалистических Республик (СССР)

tenderade att påvisa. Dock var den formella rankningen av etniska grupper ingen direkt medveten förd nationalitetspolitik i Rysslands nya ekonomiska politik (NEP)¹⁶⁴.

Under alla år i sovjetisk kommunistisk regim har en process av kraftfull propaganda pågått, med syftet att tona ned individualitet och medborgares värdighet till fördel för skapandet av en ”sovjet”. Systemet ville att folket skulle identifiera sig med sovjetmänniskan (sovetskii chelovek). Den identiteten blev emellertid aldrig riktigt erkänd, utan man pratade snarare om det sovjetiska folket (sovetskii narod) som att det innefattade *alla* de etniska grupperna boendes i Sovjetunionen¹⁶⁵. Paradoxen i systemet bestod i att samtidigt som man underströk nationalism underminerade man den.

4.3 Punkt 3: Oligarkernas makt via personliga kontakter och nätverk

Punkt nummer tre tolkas som den betydelsen personliga kontakter har haft och den makt som oligarkerna därmed har kunnat utöva. Hur denna intressegrupp via privatiseringen har kunnat piratisera Ryssland och få ett så stort inflytande är ett av de största felen med privatiseringens utformning och implementering. Det hänger samman med förekomsten av ett undergroundsamhälle, eller den s.k. osynliga, grå sektorn, vilken medfört ett hot genom institutionaliserat skattefusk. Den mäktiga maffian, de välutvecklade kontaktnätverken och korrruptionen möjliggör mutor, fusk med registrering av företag och med skattebetalningar.

4.3.1 Oligarker – den moderna tidens ”robber barons” tar makten

Ett femtontal ofantligt rika och mäktiga män utgör den oligarki, som sedan Sovjetunionens fall, har uppstått i Ryssland. Det är dock inte ett enbart ryskt fenomen och inte heller egentligen något nytt. De lever även i bl.a. Ukraina och i viss grad i Kasakhstan och Georgien¹⁶⁶. I Ryssland och Ukraina uppkom oligark som term, ca år 1994, och termen definieras populärt som en *väldigt rik affärsman, nästan miljardär, som*

¹⁶⁴ Slezkine, 1998, s. 218

¹⁶⁵ Wanner, 1998, s. 49

¹⁶⁶ Åslund, 2005, s. 6

har goda politiska kontakter och står i nära relation till presidenten¹⁶⁷. Oligarker är typiskt förekommande i de flesta medelinkomstländerna, som Shleifer och Åslund påstår, och bevisar med att i de väldigt fattiga länderna som till exempel Kirgizistan, Tadzjikistan, Turkmenistan och Vitryssland finns knappt, eller inga oligarker alls¹⁶⁸. Åslund hävdar att likheterna med de s.k. ”robber barons” i Amerika på 1850-talet och dagens oligarker, egentligen är större än man hittills trott, och att det mest är tiden som förskönat de amerikanska affärsmännens agerande för 150 år sedan. Ett citat från Herbert Hoover, f.d. amerikansk president uttrycker problemet med oligarker som¹⁶⁹:

The trouble with capitalism is capitalists. They're too damn greedy.

Oligarkernas ekonomi grundas oftast initialt på plötsliga förändringar i samhället som medför möjligheter till ekonomiska skalfördelar i en viss industri, exempelvis järnvägsindustrin i USA, eller metall- och oljeindustrin i Ryssland. Oligarkernas framgång har även förenklats av att de lagliga premisserna, som på 1800-talet i USA var underutvecklade, precis som i många f.d. kommunistländer i transition idag¹⁷⁰. Tidigare påpekades att när lag- och rättssystemet har brister, bildas lätt informella nätverk. Maktbaserade relationer utanför det lagliga ramverket utbreder sig för att på egen hand kunna lösa eventuellt uppstående konflikter, vilket oligarkerna och de personliga kontaktnätverken är tydliga exempel på.

För att återknyta till vikten av äganderätt i tidigare kapitel, menar Åslund, att äganderätt, eller bättre uttryckt, frånvaron av äganderätt, är det centrala problemet. När man använder politik för att komma över statliga tillgångar undermineras automatiskt de andras äganderätt, men det är den svaga äganderätten till redan tidigare erhållen egendom som egentligen är problemet¹⁷¹. Åslund menar att politik erbjuder tre olika varor som kan köpas. För det första kan man ”köpa beslut” från presidenten, oftast indirekt via hans familj eller allierade. För det andra, kan man köpa lagstiftning från det nationella

¹⁶⁷ Åslund, 2005, s. 6

¹⁶⁸ Åslund, 2005, s. 6

¹⁶⁹ Åslund, 2005, s. 6. Citerat i John Steele Gordon, 2004, s. 207

¹⁷⁰ Åslund, 2005, s. 7

¹⁷¹ Åslund, 2005, s. 7

parlamentet, eller utföra lobbying. För det tredje handlar det om ren korrupktion då man kan köpa regeringsbeslut eller t.o.m. en position i regeringen. För närvarande ligger priset på en ministerpost i Ryssland på mellan US \$10-\$30 miljoner¹⁷².

4.3.2 Vilka var de och hur kom de till makten?

Goldman delar in oligarkerna i tre kategorier: De före detta företagscheferna, de före detta seniormedlemmarna av kommunisttidens elit, den s.k. *nomenklaturan* och slutligen de som innan 1987 befann sig på marginalen till det sovjetiska samhället¹⁷³.

De i kategorin ”företagschefer”, som i egenskap av att vara ägare av stora företag, hade möjlighet att bedriva skalbolagsaffärer (asset stripping) och bygga upp stora personliga kontaktnätverk, samlade jämförelsevis inte på sig några enorma rikedomar. De i kategori två, tillhörande *nomenklaturan*, skiljde sig däremot från fabrikscheferna genom att de även fick kontroll över Rysslands rika resurstillgångar såsom gas och olja. Två praktexempel är Rem Vyakhirev¹⁷⁴ och Viktor Tjernomyrdin. De är de två äldsta av alla oligarkerna, och är vad de är idag, tack vare att de satt i ledarskapet i Gasindustrin (senare kallad Gazprom, efter att det privatiserades). Det är ett oerhört framgångsrikt gasmonopol, som genererade 7 % av BNP, 20 % av exportintäkterna och 20 % av skatteinkomsterna i Ryssland år 2001¹⁷⁵.

Ända till dess att Putin 2001 försökte sätta stopp för skalbolagsaffärerna (uppskattningsvis två miljarder dollar/år i nästan ett decennium för endast företaget Gazprom) tillskansade sig ägarna och deras familjemedlemmar hela avdelningar¹⁷⁶. Söner, döttrar och andra familjemedlemmar fyllde funktionen som utdelningsposter och de erbjöds ofta att köpa andelar av företag för struntbelopp, jämfört med vad utomstående skulle ha fått betala. Det mest häpnadsväckande av allt är att dessa skalbolagsaffärer i

¹⁷² Åslund, 2005, s. 8

¹⁷³ Goldman, 2003, s. 103

¹⁷⁴ Hans förstanamn kommer från begynnelsebokstäverna i Revolution, Engels och Marx

¹⁷⁵ Goldman, 2003, s. 105

¹⁷⁶ Goldman, 2003, s. 108

Gazprom skedde *samtidigt* som Tjernomyrdin antingen var Rysslands premiärminister eller vice premiärminister.

Kategori nummer tre, är den mest fascinerande gruppen. Goldman kallar dem för ”the upstart oligarchs” och de var oftast icke-ryssar, som befann sig mer utanför än innanför lagens gränser¹⁷⁷. Många av dem hade ett kriminellt förflutet, och vissa hade t.o.m. suttit i fängelse. I sammanhanget bör Sovjets ekonomiska villkor förklaras kort. Allt privat företagande, förutom försäljning av bönders grödor, var enligt lag förbjudet. Trots hårda straff, fanns det de, som riskerade sina liv, genom att sälja förbjudna varor, t.ex. jeans. Även valutaspekulationer och privata tjänster, som t.ex. reparationer förekom, och majoriteten av dessa ”kriminella” tillhörde de etniska minoritetsgrupperna judar, armenier eller georgier. P.g.a. företagets tuffa produktionsplan uppsatt av Gosplan, statens planeringskommitté, uppstod ett behov av extra produktionstillgångar. De tidigare nämnda *tolkatji*¹⁷⁸, agerade som leverantörer av extra resurser, vilka inte bokfördes. Tolkatji var mer socialt accepterade än de ovan nämnda initiativtagarna, även om de allt som oftast var på gränsen till vad som i Sovjetunionen var lagligt, med metoder som mutor, utpressning och mycket mer¹⁷⁹.

När Gorbatsjov med perestrojkan, tillät privata entreprenörer och marknadsaktiviteter, var dessa tolkatji nu de enda som hade erfarenhet och kunskaper av liknande företagsamhet. År 1991, då centralplanering officiellt sett var död¹⁸⁰, och marknaden fortfarande inte var utvecklad, hade dessa tolkatji stora fördelar, eftersom de visste var de kunde finna de knapphänta varorna och sälja dem. Det första de gjorde var att starta ett kooperativ, som fyllde funktion som legitimt skydd för en tidigare s.k. ”underground operation”, och därefter startade de mindre banker.

Anatolij Tjubajs tillhör denna grupp av oligarker. Han är en av de med minst erfarenheter av affärer troligtvis p.g.a. att han var en indoktrinerad kommunist av familjen och innan

¹⁷⁷ Goldman, 2003, s. 123

¹⁷⁸ Толькатни är pluralform och betyder ungefär påtryckare, från verbet толкать = knuffa, puffa till

¹⁷⁹ Goldman, 2003, s. 124

¹⁸⁰ Goldman, 2003, s. 125

dess att han 1998 blev ordförande för UES hade han aldrig bedrivit affärer. Han deltog i reformrörelsen under Gorbatsjovs glasnost och var även en av Gajdars kumpaner i reformplanerandet¹⁸¹. Under efterföljande år, anställde och avskedade Jeltsin honom från posten som vice premiärminister ett antal gånger, men 1996 var Tjubajs t.o.m. ledare för Jeltsins presidentkampanj. Han utförde egentligen mest tjänster till andra oligarker och 1998 såg han till att bli vald till ordförande i UES för att på så sätt försäkra sig om en finansiellt tryggad framtid. En ryss sa en gång: att ”han är en svindlare, men en underhållande sådan”¹⁸². Två andra välbekanta oligarker är, Michail Khodokorvskij, nyligen dömd för bedrägeri i Yukos oil, och Roman Abramovitj, en yngre oligark med stort inflytande i oljejätteföretaget Sibneft. Numera är 39-åriga Abramovitj mer känd för sitt ägarskap av fotbollsklubben Chelsea i Storbritannien och är en av världens 60 rikaste män¹⁸³.

För den tredje kategorin oligarker handlade det eventuellt i början om hämnd eller självförhävelse, eftersom de länge hade uteslutits och inte riktigt accepterats av samhället p.g.a. deras etnicitet. De bryter gärna mot lagar och hånar rättsystemet på trots för att gottgöra deras långa utanförskap. Därefter tar troligtvis en slags stormaktsvansinne vid, och oberoende av vilka medel de använde för att erhålla dessa förmögenheter, lever de i överflödig lyx, samtidigt som fattigdomen i Ryssland ökar. Om de hade anskaffat dessa rikedomar fullt lagligt hade det varit svårt att ifrågasätta deras piratisering, men så var inte fallet.

4.4 Punkt 4: Urgröpning av statsfinanserna och ofullbordad privatisering

Vid omdaningar måste man acceptera en viss grad av godtycklighet i ledarskapets beteende, men om den blir för hög motsäger den legalitet-, vinst-, och förlustregler¹⁸⁴. Om regeringen börjar beskatta vinsterna minskar det incitamenten att skapa vinster då de ändå försvinner. Detta har varit ett stort problem i Ryssland, eftersom den statliga sektorn

¹⁸¹ Goldman, 2003, s. 142

¹⁸² Goldman 2003, s. 143, citerat av en ryss.

¹⁸³ http://sv.wikipedia.org/wiki/Roman_Abramovitj

¹⁸⁴ Litwack, 1991, s. 85

minskat samtidigt som den icke-statliga sektorn har vuxit. I takt med den växande icke-statliga sektorns har även skattefusket ökat. Dessutom innebar företagen en ytterligare utmaning, då de ständigt äskade om större budget, och regeringen misslyckades då med att hålla de viktiga hårda budgetrestriktionerna. De kraftigt subventionerade statsägda företagen hade oftast tillgång till krediter hos centralbanken¹⁸⁵.

Kramer hävdar att chockterapi aldrig riktigt implementerades i Ryssland eftersom dessa tidigare i kapitel två nämnda komponenterna: makroekonomisk stabilisering, liberalisering av priser, småskalig privatisering och avskaffande av hinder, samt omstrukturering och likvidering av stora företag, inte uppfylldes förrän många år in i transitionsprocessen¹⁸⁶. Regeringen införde mycket tidigt massprivatiseringen, men ingen gällande konkurslag i praktiken därtill. Även komponent två och tre var bristfälliga, då bl.a. hinder för små- och medelstora företag *var*, och fortfarande *är* för stora.

Avslutningsvis framför Hedlund fyra avgörande felsteg i privatiseringsprocessen p.g.a. dess ofullbord. För det första öppnade det upp för aktörer att bedriva rent-seeking, (inkomstökande aktiviteter) främst på oljemarknaden, vilket exemplifieras av oligarkerna. I och med att priskontroller behölls på vissa varor, exempelvis på olja, där de relativa prisskillnaderna var extremt stora, kunde aktörer köpa olja billigt i Ryssland och därefter exportera till väldigt höga priser. För det andra tillät regeringen ”auktorerade” banker att sköta deras konton, vilket innebar att de via aktiemarknaden, kunde försena överföringar av betalningar för en tid, och när betalningen till slut leddes vidare hade banken tjänat extra intäkter, och dessutom var utgående värde lägre p.g.a. inflation¹⁸⁷. Den tredje konsekvensen, var illa förd budgetering då finansministeriet skötte regeringens dagliga affärer. Hedlund påstår att om det på morgonen saknades medel för dagens betalningar, var det upp till tjänstemännen i ministeriet, att besluta vilka betalningar som skulle skjutas upp. Allra viktigast är den fjärde punkten. Regeringen

¹⁸⁵ Gros et al., 2004, s. 95

¹⁸⁶ Kramer, 1998, s. 2

¹⁸⁷ Hedlund, 2001b, s. 9

täckte sitt budgetunderskott genom att antingen låna från centralbanken, som i sin tur tryckte nya pengar, eller så gav de ut fler korttidsstatsobligationer (GKO)¹⁸⁸.

4.5 Punkt 5: Få institutioner, regional autonomi och för många ”ansvariga”?

I många socialistländer tenderar regioner och lokala regeringar att vara trotsande och skapar egna lagar, stridande mot de centrala lagarna¹⁸⁹. Inför privatiseringen implementerades instanserna Goskomimushchestvo (GKI) samt Russian Federal Property Fund (Rossiiskii Fond Federalnogo Imushchestva). GKI delades genast upp i 89 *oblasti*, d.v.s. republikens regionalt underställda organ¹⁹⁰. Deras uppgift var att förbereda företagen för privatiseringen och fördela företagen till lokala och regionala myndigheter. Goldman menar dock att det fungerade illa, eftersom företagen delades in i aktiebolag, till vars aktier, staten förblev ägare av. Detta varade en längre tid och då staten var majoritetsägare av aktier i många företag, var förändringarna små.

4.5.1 Huvudansvariga: Gajdar och Tjubajs

De två huvudansvariga i regeringen var Jegor Gajdar och Anatolij Tjubajs. Gajdar blev redan som 36-åring utsedd till ekonomiminister av Jeltsin. Gajdar är ett typexempel på andra eller t.o.m. tredje generationens kommunistiska sovjetiska elit, som i en handvändning plötsligt istället lovprisade marknadliberalismen¹⁹¹. Gajdars privatiseringsstrategi var tämligen simpel. Den ämnade minska regeringens kontroll- och inblandningsmöjligheter vid ekonomisk-politiska beslut så mycket som möjligt. Han utarbetade reformer, som huvudsakligen gick ut på att avskaffa priskontroller och avancera i privatiseringen av statliga företag. Han trodde att privata företag skulle börja blomma och att en marknadsekonomi skulle växa fram, men efter 70 år av kommunistiskt styre existerade inga krafter som kunde uppmana individuella initiativ på marknaden¹⁹².

¹⁸⁸ Hedlund, 2001b, s. 9

¹⁸⁹ Litwack, 1991, s. 85

¹⁹⁰ Goldman, 2003, s. 79

¹⁹¹ http://etc.se/arkivet/textarkiv/Dans_artiklar/dj_98_5_ruining.html

¹⁹² Goldman, 2003, s. 60

Frånvaron av de rätta institutionerna, var alltför oövervinnelig för att kunna ge frukt åt några reformer.

Anatolij Tjubajs tillfrågades av Gajdar att delta i reformarbetet, och fick huvudansvaret för den statliga privatiseringskommittén¹⁹³. Han fick till stånd många förordningar väldigt kvickt, i december 1991, följt av startandet av ”the Russian Privatization Center” 1992. Han designade och implementerade bl.a. kupongprivatiseringen och privatiseringscentret var främst till för att ta emot finansiell hjälp från internationella organ som AID (Agency for International Development), världsbanken, EBRD samt EU¹⁹⁴. EBRD är en bank som bildades 1991 för att kunna hjälpa de länder i Öst- och Centraleuropa och i f.d. Sovjetunionen efter det att kommunismen föll¹⁹⁵.

Indirekt har Tjubajs, själva arkitekten av privatiseringsprogrammet, t.o.m. erkänt att i det tillstånd som Ryssland var i 1991-1992, hade det troligtvis gått fel, oavsett typ av reform¹⁹⁶. Den nybildade ryska regeringen hade i början av 1992 praktiskt taget ingen utländsk valutareserv i RCB (ryska centralbanken) och inte heller fanns det tillräckligt med mat. Gajdar, trodde, med all rätt, att en höjning av priserna à la chockterapin, skulle minska slösandet och framför allt uppmuntra produktionen samt minska tendenser till hamstring¹⁹⁷. Med den omfattande tillgången på rubler p.g.a. ökad sedeltryckning av Gosbank¹⁹⁸ under sovjettiden, fruktade Gajdar att marknadspriser skulle stiga till skyarna, och folk därför inte längre skulle ha råd med basvaror, som bröd och bensin. Alltså behöll han kontroller på vissa varor. Så här i efterhand menar Goldman att eventuellt kunde en valutareform ha förhindrat den höga inflationen med en 26-faldig prisökning¹⁹⁹.

¹⁹³ http://www.ulfsbo.nu/ussr/anatoly_chubais.html

¹⁹⁴ Goldman, 2003, s. 79

¹⁹⁵ <http://www.ebrd.com/about/index.htm>

¹⁹⁶ Goldman, 2003, s. 63

¹⁹⁷ Goldman, 2003, s. 70

¹⁹⁸ Gosbank är den statliga kommitténs bank

¹⁹⁹ Goldman, 2003, s. 63

4.5.2 Övriga rådgivare, främst IMF, som gavs för mycket ansvar och inflytande?

Jeltsin bad G7 i december 1991 om en stabiliseringsfond, för att stödja rubeln, men ett bilateralt förhandlande nekades, och G7²⁰⁰ skickade istället ärendet till IMF²⁰¹. Efter det att Bretton Woods föll samman 1971, har IMF varit den största finansiella bevakaren i världen och har skapat sig en hög trovärdighet och status. Deras godkännanden ingav andra kreditorer en trygghet, vilket dock nu med Ryssland ändrades eftersom Ryssland var osäker mark och även ett land, som inte enkelt skulle acceptera IMF: s hårdare taktik. Hedlund hävdar dessutom att IMF var på jakt efter ett nytt uppdrag eftersom att det inte lyckats särskilt bra med skuldfrågan i tredje världens länder. Det talades om en ny marshallplan, vilket var vilseledande för båda parterna, då Ryssland förväntade sig stora summor pengar medan en upprepning av den lyckade marshallplanen väckte förhoppning hos ledarna i Väst²⁰². Michel Camdessus, verkställande direktör för IMF, menar att IMF var tvungna att ge Ryssland tid och tålamod, eftersom att landet behövde starta från ruta ett med att skapa en ny stat, centralbank o.s.v. Därtill motarbetades regeringen, som tidigare påpekats i punkt 1, av duman (kommunister som förhindrade reformerna) och därför var Ryssland i behov av både tid, och de pengar som IMF bistod med²⁰³.

Efter valet i december 1993, som förde kommunisterna och nationalisterna till makten, började IMF: s förhållande till Ryssland att förändras. Stark kritik mot IMF: s agerande med för höga krav, besvarades av Camdessus med att ”We are the scapegoat”, och han ville att pengarna istället skulle komma från bilaterala beviljande²⁰⁴. Detta kom dock att ändras och snart godkändes den andra STF, vilket till en början verkade ha lyckats, men snart kollapsade rubeln, och gav namnet åt ”den svarta tisdagen”, den 11 oktober 1994.

²⁰⁰ G7 utökades år 1998 till G8 och är en multilateral grupp av de åtta största demokratiska industriländerna i världen. De utgörs av Frankrike, Italien, Japan, Kanada, Storbritannien, Tyskland, USA och Ryssland. Ryssland deltog till och från i möten sedan 1992 men först vid Denvermötet 1997 utsågs de till den åttonde medlemmen, och namnet ändrades formellt till G8 1998. Från och med 1/1-2006 tog Ryssland över presidentskapet. http://en.g8russia.ru/g8/russia_in_g8/, <http://www.homeoffice.gov.uk/about-us/g8-presidency/>

²⁰¹ Hedlund, 1999, s. 15

²⁰² Hedlund, 1999, s. 20

²⁰³ Florio, 2002, s. 389

²⁰⁴ Hedlund, 1999, s. 22

Rubeln förlorade nästan 25 % av sitt värde på en dag²⁰⁵. Två samtida händelser var mycket påfrestande för den ryska statsbudgeten, och dominerade över andra ryska problem. Kriget mot Tjetjenien och presidentvalet 1996 med en massiv valkampanj var väldigt kostsamma. IMF fortsatte att låna Ryssland pengar, i sällskap med bl.a. Tyskland och Frankrike. IMF kritiseras här för att ha vänt ryggen till och ignorerat Jeltsins spel och hans nära förhållande till oligarkerna, vilket resulterade i vänskapstjänster och systematiskt ignorerande av regler²⁰⁶. G7 har också kritiserats, inledningsvis för att ha agerat för lite och därefter kritik för, för mycket inblandning.

Kramer, direktör vid Harvards universitet, ger Jeltsin och den ryska regeringen skulden för Rysslands svåra situation de befinner sig i idag, men påpekar ytterligare att den amerikanska regeringen bär stor del av skulden. Den amerikanska regeringen pressade IMF att strö pengar över Ryssland trots att de inte uppfyllde IMF: s krav. Kramer påstår att det berodde på USA: s besatthet av Rysslands kärnvapen, och att de i självförsvar ansåg det bättre att låna Ryssland pengar än att eventuellt orsaka social instabilitet²⁰⁷.

Enligt Kramer gjorde de sig dock båda två en björntjänst. De stora lånen medförde att regeringen lätt kunde skjuta upp reformer vid privatiseringen och den höga toleransen av ryska regeringens beteende understödde istället missriktad energi och gav utrymme för intressegrupper att agera. Massprivatiseringen ansågs vara ett steg i rätt riktning i och med ägarskiftet, men Kramer påstår att skiftet av ägande främst gällde obsoleta och värdelösa företag och att alltför stor fokus på detta skifte resulterade kontraproduktivt i frånvaro av ett effektivt konkurslagssystem. Dessutom innebar lånen att den ryska regeringen inte behövde sälja av andelar i lukrativa sektorer, som till exempel gas och Telecom, till utländska investerare²⁰⁸. Detta bidrog i sin tur till bevarandet av monopolliknande jätteföretag.

²⁰⁵ <http://www.okno.com/ewltr/archive/vol3/ru-ruble.html>

²⁰⁶ Hedlund, 1999, s. 26

²⁰⁷ Kramer, 1998, s. 4

²⁰⁸ Kramer, 1998, s. 4

4.6 Var och förblir Ryssland ett onormalt land?

It is wrong to postulate a unitary "East European transition" which would differ among countries only in stages, speed or sequence²⁰⁹.

Csaba menar med detta uttalande att i realiteten är inget samhälle uppbyggt från början och att ett lands unika förutbestämda väg skiljer sig åt på många sätt, och kan därför inte placeras in i unisona modeller, där mönstren förväntas följas. Ett sätt att klargöra varför diverse teorier och reformer i realiteten inte var applicerbara på Ryssland kan eventuellt bero på att man behandlade Ryssland, som de andra östeuropeiska transitionsländerna samt framför allt betraktade det som ett *normalt* land med västerländska ideal åtminstone inom räckvidd.

Shleifer och Robert Vishny, två västerländska rådgivare i privatiseringsprocessen, samt den Tjubajs ryske kollega, Maxim Boycko, hävdar att man felaktigt ansåg att ryssar var "ekonomiska människor" som rationellt svarar på incitament. Ytterligare argumenterar de tre att privatiserarna inte hade tillräckligt med tålamod med "sovietologer", som just anser att det ryska folket, av naturen, är inkapabla till bl.a. att svara på incitament²¹⁰. Tron att man kunde börja med *tabula rasa* var något naivt för det är inte möjligt att radera en historisk utveckling som Rysslands och bortse från det faktum att fundamentala institutionella premisser inte existerade²¹¹.

Andrei Shleifer och Daniel Treisman hävdar ändå nu, i mitten av 2010-talet att Ryssland har blivit ett "normalt" land²¹². Detta motsätter sig Steven Rosefielde, professor i ekonomi vid North Carolina universitet. "Normalitet" definieras omväxlande som; en nation som har tagit sig över tröskeln från en centralt planerad, auktoritär, militär polisstat till ett demokratiskt fritt land. Alternativt som; ett utvecklande medelinkomstland med potential att mogna till ett land med västerländska ideal. Enligt den senare definitionen är Ryssland utan tvivel ett normalt land men där sätts också

²⁰⁹ Csaba, 1995, s. 268

²¹⁰ Goldman 1997, s. 38

²¹¹ http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m1093/is_3_43/ai_62924137

²¹² Rosefielde, 2005, s. 3

gränsen²¹³. Ryssland faller i lackmustestet p.g.a. bland annat bristerna i kriterierna; ägande, äganderätt, avtalslag, vinstmaximering, nyttomaximering och statlig reglering²¹⁴. Det mest utmärkande är inställningen till avtalslagen. I motsats till västerländskt förhållandesätt, där individer, företagare och diverse berörda underkastar sig lagen, är det rysk kutym att sätta sig *över* lagen. Rättssystemet praktiskt taget styrs av oligarker och insiders inom Kreml, vilka motarbetar konkurrens m.m.

Avslutningsvis hänvisar Rosefielde till Grigorij Javlinskij, ordförande för ryska demokratiska partiet Yabloko, som anser att Ryssland snarare är en militär polisstat än ett demokratiskt land hängivet att upprätta social rättvisa. De sex kännetecken han anser vara bevis nog, är: avsaknad av självständigt rättssystem, inget självständigt parlament, ingen parlamentarisk kontroll över säkerhetstjänsten eller lagstiftande instanser, ingen politiskt viktig *oberoende* media, av regeringen manipulerade val och slutligen hävdar han att den ryska ekonomin är bara ett av statens instrument²¹⁵.

²¹³ Rosefielde, 2005, s. 3

²¹⁴ Rosefielde, 2005, s. 3

²¹⁵ Rosefielde, 2005, s. 12

5. Slutsatser

Rysslands privatisering med dess följder har varit en besvikelse för många. Sedan transitionens början på 90-talet har oerhörda finansiella och tekniska insatser försökt hjälpa Ryssland, men tyvärr har de i många hänseenden istället fått en motsatt effekt. Utöver genuina viljor att hjälpa har dessutom rationellt beteende mynnat ut i vidsträckt ekonomisk, såväl som övrig brottslighet, med rent-seeking, asset stripping och korrupcion för att bara nämna några exempel. Reformprogrammet bestod av de tre komponenterna privatisering, liberalisering och stabilisering, precis som transitionsteorin rekommenderar. Privatiseringen infördes enligt chockterapi, och massprivatiseringen i form av en storskalig kupongprivatisering, som var tänkt att omfördela de statliga företagen till privat ägo. Kuponginvesteringarna baserades dock på privat äganderätt, en av de viktiga komponenterna i privatisering, vilket var något nytt för den ryska individen. Brister i syn på legalitet och brist på tillförlitliga institutioner att skydda äganderätten, medförde låga privata investeringar. Till viss del lyckades privatiseringen i den bemärkelse att många, framför allt småföretag privatiserades, men jämfört med andra östeuropeiska länder var antalet privatiserade småföretag inte imponerande. Privatiseringen resulterade istället i en nästan obetydlig omstrukturering, skev ägarstruktur och snedfördelning av inkomst och rikedomar. Det som var tänkt att ta Ryssland närmare västvärlden skapade istället en plundring eller piratisering i modern tappning. Ett maktspel mellan bl.a. oligarker och presidenten har tagit mycket tid och kraft från målet att bli en marknadsekonomi, och fortfarande är avståndet till västerländska värderingar samt en lämplig och gemensam nivå av moral och etik, mycket stort. Kapitalmarknaden har efter 90-talets finansiella kriser visat en sårbarhet, vilket har lett till få utländska investeringar och det är riskabelt att etablera nya företag, såväl för ryssarna själva, som för andra.

Bilden av privatiseringen har förändrats genom åren, vartefter fler avslöjanden har uppdagats. Kort efter massprivatiseringen påstod Tjubajs och Visjnevskaja att privatiseringen hade lyckats, men några år senare när man sett resultaten av bl.a.

programmen "lease buyouts" och "loans for shares", är det nog få idag som är villiga att hålla med.

Huruvida utfallet kunde ha blivit ett annat vid annorlunda förd reformpolitik, mer restriktivt beteende från IMF: s sida eller kanske endast mer tålamod och tid för ryssen att anpassa sig till en liberal marknadsekonomi grundad på privata incitament, är något vi i efterhand aldrig med säkerhet kan säga. Det kan dock alltid spekuleras, och precis som *inför* Rysslands privatisering, tar många även *efteråt*, tillfället i akt att framhålla sina åsikter och funderingar om varför det gick fel.

Eventuellt hade reformmakarna för stort förtroende för den osynliga handen, det omedelbara skapandet av en sovjetisk/rysk ekonomisk man, och dessutom underskattade de den rationella individens vilja att nyttomaximera, vilket oligarkerna bl.a. är exempel på. Studien av Gros och Vandille visade på att, antalet år under kommunism, var en avgörande faktor för den initiala produktionsminskningen i ett transitionsland, och troligtvis sträcker det sig inte enbart till det initiala skedet. Ryssland är och förblir ett land med en historia av tsardöme, kommunism och förtryck, vilket satt sina spår i den ryska individen. Därför kunde inte Ryssland behandlas som ett normalt land utan snarare, som ett onormalt land med egna informella regler och liten respekt för "rule of law".

Piratiseringen av Ryssland kommer säkert kommas ihåg en längre tid, men huruvida vi definierar Ryssland som en marknadsekonomi eller ej spelar en mindre roll, då det inte hindrar det faktum att Ryssland har stor potential. Snart kommer nog Ryssland konkurrera med västvärlden, agerande efter egna spelregler mycket tack vare den makt som de enorma naturresurserna av olja och gas innebär.

Referenser

Bourdet Yves, 1992, *Reforming Laos' Economic System*, Reprint Series, Nr. 163, Economic Systems, Vol. 16, Nr. 1, ss. 63-88.

Chubais Anatoly, Vishnevskaya Maria, 1994, *Russian Privatization*, Research Fellow, International Center for Economic Transformation, Moscow, östekonomiska institutet vid Stockholm Institute of East European Economies²¹⁶

Csaba László, 1995, *The Capitalist Revolution in Eastern Europe: A Contribution to the Economic Theory of Systemic Change*, Edward Elgar Publishing Limited, Hants, England, Vermont, USA

Dehejia H. Vivek, 2003, *Will gradualism work when shock therapy doesn't?* Economics and Politics, Vol. 15, Nr. 1, Blackwell Publishing

Denizer Cevdet, 1997, *Stabilization, Adjustment and Growth Prospects in Transition Economies*, Macroeconomics and Growth Division Policy Research Department, The World Bank

Earle S. John, 1996, *Post-Privatizing Ownership Structure and Productivity in Russian Industrial Enterprises*, Working paper Nr. 127

Fedorov G. Boris, Kazmin I. Andrei, 1993: *The First Experiences of the Russian Financial and Monetary Stabilization Policy* i: A. Åslund, 2004, *Economic Transformation in Russia*, ss. 26-33, Pinter Publishers Ltd, London

Fischer Stanley, *Prospects for Russian Stabilization in the Summer of 1993* i: A. Åslund, 1994, *Economic Transformation in Russia*, ss. 8-25, Pinter Publishers Ltd, London

²¹⁶ Numera kallat Stockholm Institute of Transition Economics and East European Economies

Florio Massimo, 2002, *Economists, Privatization in Russia and the waning of the "Washington consensus"*, Review of International Political Economy Vol. 9, Nr. 2, Routledge

Goldman I. Marshall, 2003, *The Privatization of Russia: Russian reform goes awry*, Routledge, London, New York

Goldman I. Marshall, 1997, *The Pitfalls of Russian Privatization*, I Challenge, Vol. 40, Nr. 3 ABI/INFORM Global

Gros Daniel, Steinherr Alfred, 2004, *Economic Transition in Central and Eastern Europe: Planting the Seeds*, Cambridge University Press, United Kingdom

Gustafsson Björn, Nivorozhkina Ludmila, *Changes in Russian poverty during transition as assessed from microdata from the city of Taganrog*, i: *Economics of Transition*, 2004, Vol. 12, Nr. 4, ss. 747-776, Department of Social Work, Göteborg University, Sweden. Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn, Germany, Rostov State Economic University, Russia

Hare Paul, Muravyev Alexander, 2002, Russian-European Centre for Economic Policy, Research paper series *School of Management, Heriot-Watt University, Edinburgh, St Petersburg State University*, <http://www.sml.hw.ac.uk/ecopgh/PrivRussiaFinal.pdf>

Hedlund Stefan, 2001a, *Can Property Rights Be Protected By Law?* East European Constitutional Review, Vol. 10, Nr. 1

Hedlund Stefan, 2001b, *Vem behöver transitionsekonomi?*, Institutionen för östeuropeiska studier vid Uppsala universitet, Working paper Nr. 64

Hedlund Stefan, 2000, *And humpty dumpty had a great fall- Can Putin´s Men Put the Russian Economy Back Together Again?* Institutionen för östeuropeiska studier vid Uppsala universitet, Working paper Nr. 61

Hedlund Stefan, 1999, *Russia and the IMF: A Sordid Tale of Moral Hazard*, Institutionen för östeuropeiska studier vid Uppsala universitet, Working paper Nr. 45

Kim I. Ken, Yelkina Anna, 2003, *Privatization in Russia: Its Past, Present and Future*, S.A.M Advanced Management Journal, Vol. 68, Nr. 1; ABI/INFORM Global

Kornai János, 1990, *The Road to a Free Economy: Shifting from a Socialist System: The Example of Hungary*, W.W Norton & Company New York

Kramer Mark, 1998, *US Policy and Russia's Economic Plight: Lessons from the Meltdown*, PONARS Policy Memo Nr. 36, Harvard University

Litwack John, 1991, *Legality and Market Reform in Soviet-type Economies*, Journal of Economic Perspectives, Vol. 5, Nr. 4 ss. 77-90

Newbery M. David, *Sequencing the Transition* i: Horst Siebert, 1992, *The Transformation of Socialist Economies*, Symposium 1991, ss. 161-199, Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel, Tübingen

Pirie Dr. Madsen, 1988, *Privatization*, Wildwood House, Hants, England

Prokopijevic Miroslav, *Transition*, 2001, Belgrade Open School and ICER, International center for economic research, Turin Italy

Qian Yingyi, Roland Gérard och Xu Chenggang, 1999, *Why is China different from Eastern Europe? Perspectives from organization theory*, European Economic Review Nr. 43

Roland Gérard, 2000, *Transition and Economics: Politics, Markets, and Firms*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts. London, England

Rosefielde Steven, 2005, *Russia: An abnormal Country*, The European Journal of Comparative Economics, Vol. 2, Nr. 1, ss. 3-16, EACES

Slezkine Jurij, 1998, *The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism* i: Artikelkompendium, 2005, delkurs 1, ÖCK 606, Institutionen för Öst- och Centraleuropastudier vid Lunds universitet, ss. 203-238, *Slavic Review*, Vol. 53, Nr. 2

Sundström Niclas, Hedlund Stefan, 1996, *Rysslands ekonomiska reformer: En studie i politisk ekonomi*, SNS Förlag, Stockholm

Szanyi Miklós, 1993, *Privatisation in Visegrád countries: principles and new methods*, Hungarian scientific council for world economy, Trends in World Economy, No. 73.

Vishnevskaya D. Maria, Chubais B. Anatoly, *Privatization in Russia: An Overview* i: A. Åslund, 1994, *Economic Transformation in Russia*, ss. 94-100, Pinter Publishers Ltd, London

Wanner Catherine, 1998, *On being Soviet* i: Artikelkompendium, 2005, delkurs 1, ÖCK 606, Institutionen för Öst- och Centraleuropastudier vid Lunds universitet, ss. 49-75

Xin R. Katherine, Jone L. Pierce, 1996, *Guanxi: Connections as Substitutes for Formal Institutional Support*, Academy of Management Journal, Vol. 39, Nr. 6 ss. 1641-1658

Zhukov V. Stanislav, Vorobyov Yu. Alexander, 1992, *Reforming the Soviet Union: Lessons from Structural Experience*, World Institute for Development Economics Research of the United Nations University, Research paper Nr. 96

Zilcken Hans-Joachim, 1995, *The Privatised Enterprise in Russia: From Centralised Allocation of Supplies to Search for Market Development*, Department of management at University of Aarhus

Åslund Anders, 1995, *How Russia Became a Market Economy*, The Brookings Institution, Washington D.C.

Åslund Anders, 2005, *Comparative Oligarchy: Russia, Ukraine and the United States*, CASE - Center for Social and Economic Research, Warszawa

Artikel i Der Spiegel, 2005, "Wirtschaft im Würgegriff", Nr. 44, s. 114

Internetkällor:

<http://www.utdallas.edu/~liebowitz/palgrave/palpd.html> (9/1-2006)

http://www.ulfsbo.nu/ussr/anatoly_chubais.html (8/12-2005)

http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m1093/is_3_43/ai_62924137 Reprivatization in Russia (20/12-2005)

<http://www.bof.fi/bofit/eng/4ruec/pdf05/brr0705.pdf> (22/1-2006)

<http://www.thenation.com/doc/19980601/wedel/2> (15/12-2005)

<http://www.nek.lu.se/NEKSOP/Slideshow/lecture1fall05.pdf> s. 2 (9/12-2005)

<http://www.nek.lu.se/Appl/upps/fil/7004.pdf> (10/1-2006)

<http://www.rferl.org/featuresarticle/2005/12/0f89e17e-d43d-42e7-b325-fd3a76fcbfce.html> (20/12-2005)

http://etc.se/arkivet/textarkiv/Dans_artiklar/dj_98_5_ruining.html (22/11-2005)

http://www.transparency.org/news_room/in_focus/in_focus/press_releases/barometer2005_press_release (20/12-2005)

<http://www.nysol.se/eap/kampanjer/synarki/kjell1.htm> (12/1-2006)

<http://www.abc.se/~m9805/eastcars/showbrand.php?brand=zil&lang=sv> (12/1-2006)

<http://top.rbc.ru/news/english/arc.shtml?2005/08/04> Rubelbild (6/1-2006)

<http://rru.worldbank.org/PapersLinks/Privatization-Strategy/> (13/11-2005)

<http://www.cdi.org/russia/johnson/8153-16.cfm> (18/1-2006)

<http://ohioline.osu.edu/cd-fact/1554.html> The Ohio State University Fact sheet (6/1-2005)

<http://www.homeoffice.gov.uk/about-us/g8-presidency/>, Storbritanniens hemsida för presidentskapet för G8-länderna år 2005. (6/1-2006)

http://en.g8russia.ru/g8/russia_in_g8/ Rysslands hemsida för presidentskapet för G8-länderna fr.o.m. 2006. (6/1-2006)

<http://www.en.wikipedia.org/wiki/Russians>

http://en.wikipedia.org/wiki/New_Russians

http://sv.wikipedia.org/wiki/Roman_Abramovitj

<http://sv.wikipedia.org/wiki/Gorbatjov>

http://sv.wikipedia.org/wiki/Boris_Jeltsin

<http://www.xn--sprkrdet-c0ac.no/upload/9261/Noru.pdf> (12/11-2005-25/1-2006)

Stavning av ryska namn på svenska

<http://www.svd.se/statiskt/kultur/sprak/rysk.asp#1> (12/11-2005)

<http://saveljev.freesevers.com/Svenska/RySv/>

<http://www.okno.com/ewltr/archive/vol3/ru-ruble.html> (22/1-2006)